

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

Мастер рад

Југословенско-француски уговорни односи
од 1927. до 1940. године

Ментор:

Проф. др Мира Радојевић

Студент:

Павле Стојановић 20/42

Београд, 2021.

Садржај

Предговор.....	2
1. Време помирења- међународна политика после Првог светског рата.....	
1.1 Француска у улози креатора европске политике.....	9
1.2 Југословенско-француски односи до споразума 1927. године.....	17
2. Време савеза- пакт о пријатељству између Краљевине СХС и Француске.....	
2.1 Пут ка пакту са Француском.....	26
2.2 Преговори о трговинском уговору са Француском и Немачком.....	42
2.3 Пакт о пријатељству.....	46
3. Време кризе- промена у спољнополитичком курсу Југославије.....	
3.1 Последице југословенско-француског пакта.....	57
3.2 Светска економска криза и њене последице по спољну политику Југославије.....	60
3.3 Завршна фаза југословенско-француских односа пред Други светски рат.....	70
Закључак.....	75

Предговор

1.1. Образложење теме

Тема и циљ овог рада јесте анализа политичких и економских уговорних односа између Југославије и Француске у периоду 1927-1940. Рад настоји да прати развој југословенско-француских уговорних односа као и планове за развој тог савеза и све чиниоце који су на њега утицали. Поготову ће пажња бити посвећена плановима о стварању једног војног савеза који би се уклопио у француску идеју о савезничком блоку у Европи.

Југословенска држава, испрва проглашена под именом Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, представљала је за свој народ, остварење дугорочних политичких тежњи. У спољнополитичком смислу, та држава је представљала гарант Версајског поретка и као таква се наметала као противник сваке идеје његове ревизије, какве су се највише јављале у Италији, Мађарској, Аустрији и Бугарској. Осим тога, Краљевина СХС је, уз Чехословачку, била симбол једног потпуно новог света, који је замишљен на основама самоопредељења народа као принципа одређивања државних граница и уређења.

Југословенска држава, ни у спољној ни у унутрашњој политици није прошла без потешкоћа. Ако бисмо покушали да дефинишемо шта је била кључна сметња функционисању ове државе, током њеног постојања (1918-1941), увидели бисмо да се, у одговору на то питање, дискурси спољне и унутрашње политике приближавају, па чак и додирују. На плану унутрашње политике, несугласице народа који су чинили ту државу, представљале су њену кључну егзистенцијалну претњу, што је изазивало велику уздржаност, често и нетрпељивост међу њима. Унутар српског етникума, нарочито на територији негдашње Краљевине Србије, главна кривица за лоше стање у држави приписивана је партикуларним или сепаратистичким тежњама вођеним Хрватском сељачком странком (ХСС). Са друге стране, ван ових оквира, па тако и међу члановима ХСС-а, могле су се чути замерке на централизам или хегемонију дириговану из Београда. Сукоб између ова два погледа био је заснован на централистичком или федералистичком уређењу државе.

Ван граница Краљевине налазиле су се силе чије је дејство на њу било једнако разграђујуће. Незадовољна резултатима конференције мира, после Првог светског рата, Италија је водила ревизионистичку политику са циљем да од Краљевине СХС уграби Трст, Истру, Ријеку и велики део јадранске обале, који јој је обећан Лондонским споразумом у априлу 1915. године. У тим настојањима, углавном је налазила савезнице међу другим ревизионистичким државама: Аустрији, Мађарској и Бугарској.

Односи са Француском на одређени начин су се надовезивали на сарадњу Француске и Краљевине Србије, као и на савезништво у Првом светском рату. Француска држава је у међуратном периоду водила скупу кампању културне пропаганде у земљама које је сматрала кључним за одржавање свог утицаја у Европи, пре свега Краљевини СХС и Републици Чехословачкој. Резултати ове пропаганде присутни су и у Београду, у виду Споменика захвалности Француској - дело вајара Ивана Мештровића, као и зграде амбасаде Француске.¹

Насупрот италијанским експанзионистичким тежњама, на конференцији мира, поставиле су се Сједињене Америчке Државе. Амерички председник, демократа Вудро Вилсон, видео је ту конференцију као велику шансу да претходно дуго формиране европске идеје светског мира коначно спроведе у стварност, али овога пута под америчким предводништвом. Југословенска држава је била директно остварење такве идеје, па је према томе уживала пуну Вилсонову подршку.

Његов предлог о југословенско-италијанском разграничењу објављен је у априлу 1919. године. Италији би био додељен Трст, већи део Истре, Вис и Валона, али италијански званичници то нису прихватили и одлучили су да напусте конференцију. Француски представник на конференцији мира, Жорж Клемансо, испрва није крио своју подршку Краљевини СХС по питању града Ријеке, те је убрзо дошло до делимичног заокрета у држању Француске. Тако су француски изасланици, италијанском премијеру Виторију Орланду још на конференцији мира нудили мандат над Албанијом, са циљем да се умири антифранцуска италијанска јавност. Присуство Италије на источној обали Јадранског мора није било у југословенском интересу, али су из француског угла овакве мере за помирење са Италијом изгледале оправдане. Француска је Краљевину СХС признала 5. јуна 1919. године.²

¹ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, 1, Beograd 1988, str. 55.

² Vuk Vinaver, *Francuska i Jugoslavija između dva svetska rata*, Beograd 1985, str. 14-15.

Када се Вудро Вилсон запутио у САД, у јуну 1919. године, Француска је постала заштитница Краљевине СХС. Убрзо међутим, Вилсонов мандат се завршава и САД се са новом владом окрећу политици изолације, а Француска наставља да подржава Краљевину СХС као и Чехословачку, са циљем да изгради Европу у којој ће она сама бити хегемон. У тим настојањима, хтела је да рачуна на савезнике на истоку континента који би служили као санитарни кордон према Совјетском Савезу и гарант безбедности против евентуалног новог јачања Немачке. Такав став званичне Француске био је део плана о миру у Европи, као резултату победе у Првом светском рату. Новоформирана краљевина јужних Словена, имала је важну улогу у новом поретку. Она је била конкретан пример идеала самоопредељења и мирног решавања сукоба, који су представљали концепте на којима се заснивао међуратни период. Због уједињења различитих разједињених народа, пре свега по религијској линији, а који су донедавно, живели неслободни под туђинском влашћу. Нарочито јер су ти народи имали и унутрашњих разлика, пре свега у религијском виду, њено постојање је представљало авангардну појаву, која је могла бити тумачена као симбол будућег света.

Међутим, носећи се и поистовећујући се са свим карактеристикама међуратног периода, Краљевина је трпела и многе његове невоље, које су се у Европи појавиле чим су гласови из „Дворане огледала“ утихнули. Политичка нестабилност, економска криза и неизвесност у дипломатским преговорима биле су готово сталне одлике тог времена како у Европи, тако и у границама Краљевине. У таквим околностима вођење реалполитике представљало је тежак изазов за југословенску државу. Од почетка свог постојања морала је да стекне подршку ослањајући се на друге државе. За Краљевину СХС, Румунију и Чехословачку, међусобни споразум је био приоритет, као једини начин одржања стања насталог одредбама Версајског уговора. Настанак Мале Антанте, био је узрокован опасношћу која је лежала у ревизионизму Мађарске и Аустрије и могућношћу рестаурације монархије, односно повратка Хабзбуршке династије у Беч или Будимпешту.

У складу са тим, савез који је касније назван Мала Антанта, иницирала је најугроженија држава- Чехословачка. Она је била опкољена земљама које су биле поражене у рату.³ Немачка је осим присаједињења Аустрије, имала претензије према Судетској области, која је била већински насељена становништвом немачког порекла.

³ Milan Vanku, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969, str. 9.

Аустрија и Мађарска су такође могле представљати опасност за Чехословачку. Преговори о оснивању савеза започети су 1918. године. Испрва, били су укључени представници Чехословачке (Едвард Бенеш), Румуније (Таке Јонеско), Грчке (Елефтериос Венизелос) и Краљевине СХС (Никола Пашић). Први нацрт будућег савеза изнео је Јонеско и он је предвиђао повезивање Пољске, Чехословачке, Румуније, Југославије и Грчке. Ове земље би гарантовале једна другој независност и територијални интегритет, а све заједно би усагласиле иступање према другим силама.⁴ Управо у овом груписању можемо наслутити француски интерес у средњој Европи.

Оно што је француску политику највише занимало, како смо раније напоменули, било је успостављање сопствене хегемоније у Европи и у ту сврху, окупљање својих савезница у једну заједницу. Француска ипак није са одобравањем гледала на изолованост Мађарске, Аустрије и Бугарске, већ је прижељкивала да се све земље Јужне и средње Европе уједине, као баријера немачком јачању и совјетском продору. Други велики проблем били су спорови између самих земаља. Пољска и Чехословачка су се наине почетком 1919. године сукобиле око територије Тјешина, и на тај начин онемогућиле стварање савеза по мери Француске. Мале државе су и даље желеле да очувају сопствене границе у међусобној сарадњи и склањањем под окриље једне веће силе, а у у том тренутку то је била Француска.

Југословенско-француски односи, дакле, имали су знатан утицај на спољну, па и унутрашњу политику Краљевине СХС, која је на француску заштиту гледала као на основни гарант своје самосталности. За Француску, однос са југословенском државом није био од једнаке важности, иако је она, у више наврата, настојала да увери југословенску страну како гаји велику пажњу према савезништву. Главна препрека потпуног француског отварања према Краљевини СХС/Југославији, биле су калкулације око односа са Италијом, која је Француској такође била потребна као савезник, неопходан против евентуалног поновног уздизања Немачке.

1.2. Хронолошки оквир

Делимично из наведених разлога, са потписивањем првог званичног уговора између Француске и Краљевине СХС, оклевало се све до 1927. године. Пошто овај рад

⁴ *Isto.*

има за циљ да се бави уговорним односима и то политичким као и економским, преговори и само потписивање овог првог Пакта о пријатељству, како је гласило званично име овог уговора, биће његова полазна тачка.

Пожељно би било дати преглед питања у коликој мери је Југославија деловала независно од Француске у својој спољној политици, мада је на то питање већ одговорено у литератури. Привредна и политичка сарадња биће процењена у мери у којој то дозвољавају расположиви извори и литература. Покушаћемо да прикажемо на које начине се француска дипломатија трудила да прошири уговор са Југославијом. Завршетак овог рада, представља крај постојања француске државе, у Другом светском рату 1940. године.

1.3. Југословенско-француски односи у литератури

Питање односа са Француском, било је од велике важности за све који су се бавили спољном политиком југословенске државе у међуратном периоду. Српски, а потом југословенски односи са Француском, били су централна тема многих значајних истраживања. Ови односи су били подробно изучавани, те ћемо навести само најзначајније наслове који их обрађују. У периоду до 1918. године, Монографија Чедомира Попова – „Француска и Србија 1871-1878⁵“, представља велики допринос разумевању српско-француских односа из времена 19. века.⁶ Политичку историју односа између Србије и Француске је и докторска дисертација Душана Батаковића, под насловом "Француска и формирање парламентарне демократије у Србији".⁷

Вук Винавер је први сачинио најкомплетнији преглед међусобних односа Краљевине Југославије и Француске, под насловом „Југославија и Француска између два светска рата“ са поднасловом „Да ли је Југославија била француски 'сателит'“.⁸ Ово темељно дело Вука Винавера, представља потпун преглед односа две земље у међуратном периоду. Обилује подацима из архивске грађе, нарочито из Југославије,

⁵ Чедомир Попов, Француска и Србија 1871–1878, Београд 1974.

⁶ Милена Коцић, *Југословенско-француски односи у савременој српској историографији, Зборник радова са научног скупа Наука и савремени универзитет 2, Хуманизација универзитета (тематски зборник радова)*, Ниш 2013, стр. 524.

⁷ Dušan T. Bataković, *La France et la formation de la démocratie parlementaire en Serbie, 1830-1914*, Paris 1997.

⁸ V. Vinaver, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata (Da li je Jugoslavija bila francuski „satelit“)*, Beograd 1985.

Италије и Немачке. Као додатни допринос проучавању југословенско-француских односа, Винавер је био аутор и неколико расправа, као што су "О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920-1925"⁹, у коме представља међународни положај југословенске државе у контексту француско-италијанског сукоба, затим, "Да ли је југословенско-француски пакт из 1927. године био војни савез?"¹⁰ и "Југословенски извоз за Француску 1919-1940: Супротност политике и економике"¹¹, рад који је посвећен економским односима.¹²

Нови поглед на ову тему, дао је Станислав Сретеновић, који је свој највећи допринос дао објављивањем докторске дисертације „Француска и Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца 1918-1929“. Ово истраживање, засновано је на великом броју архивске грађе и представља широк спектар односа у датом хронолошком оквиру, од политичких до војних културних и економских. Поред ове монографије, Сретеновић је и аутор више расправа које се баве различитим аспектима југословенско-француских односа. Расправа о питању ратних репарација носи назив Репарација побеђених, дугови победника: случај Француске и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца". Још једна расправа која представља преглед односа, носи назив "Француско-српски односи у XIX и XX веку".¹³ Такође, у једној својој расправи, обрадио је утицај Италије на односе између Француске и Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца.¹⁴

Војислав Павловић је аутор неколико значајних чланака на тему југословенско-француских односа, са освртом на политичку, економску и војну сарадњу. Објавио је известан број расправа на француском језику.¹⁵ Важно је поменути и бројне расправе Гордане Кривокапић-Јовић¹⁶ На пољу економских односа, најзначајнији допринос је до

⁹ Вук Винавер, *О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920–1925*, „Зборник Матице српске за друштвене науке“, 44 (1966), 23–59.

¹⁰ Da li je jugoslavensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez?, *Vojnoistorijski glasnik*, 1 (1971), 145–183.

¹¹ Vuk Vinaver, *Jugoslovenski izvoz za Francusku 1919–1940. Suprotnost politike i ekonomike*, *Istorija XX veka*, Zbornik radova XIV–XV, Beograd 1982, 81–130.

¹² Милена Коцић, *нав. дело*, 525.

¹³ Stanislav Sretenović, "Francusko-srpski odnosi u XIX i XX veku", *Međunarodni problemi*, 4 (2009), 536–558.

¹⁴ Stanislav Sretenović, "Le poids grandissant d'Italie dans les relations de la France et la Royaume des Serbes, Croates et Slovenes 1924-1927", *Istorija 20. veka*, 2/2007, 223-243.

¹⁵ Vojslav Pavlović, *Une conception traditionaliste de la politique orientale de la France. Le vicomte Joseph de Fontenay, envoyé plénipotentiaire auprès du roi Pierre Ier Karageorgevitch (1917–1921)*, "Guerres mondiales et conflits contemporains", N° 193, 1999, 69–82; ; Vojslav Pavlović, *Le conflit franco-italien dans les Balkans (1915–1935). Le rôle de la Yougoslavie*, "Balcanica" vol. XXXVI (2005), 163–201; Vojslav Pavlović, *Dans l'ombre de Mussolini: le roi Alexandre et Barthou*, "Revue d'Europe Centrale", VII/2, 1999, 59–79, Vojslav Pavlović. "La Yougoslavie et le plan Tardieu", *Revue d'Europe Centrale*, V/2, 1997, 31–40.

¹⁶ G. Krivokapić-Jović, *Francuska diplomatija na jugoslovenskom prostoru 1918–1940: posmatranje pros-*

сада имао Владимир Цветковић и то поготову свеобухватном монографијом на ту тему под насловом "Економски односи Југославије и Француске 1918-1941.". Културне везе међутим, између Француске и Краљевине Југославије, обрадио је Професор др Љубодраг Димић, посветивши им једно поглавље у књизи "Културне политике у Краљевини Југославији (1918-1941)"¹⁷.

tora – način i smisao, Tokovi istorije, 3–4 (2002) 29–39; Гордана Кривокапић-Јовић, Француско виђење унутрашње политике Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца у време њеног конституисања 1918–1921, у: С. Терзић (ур.), *Научни скуп Југословенско-француски односи: поводом 150 година од отварања првог француског конзулата у Србији*, Београд 1990, 246-256; *Kako je Francuska videla Kraljevinu SHS/Jugoslaviju: njeno razumevanje etničke prirode jugoslovenskih naroda i jugoslovenske države*, Tokovi istorije, 3–4 (2005), 269–279; Gordana Krivokapić-Jović, "Kako je Francuska videla jugoslovensku kraljevinu 1918–1929, posebno hrvatsko pitanje", у: М. Вјелажас (ур.), *Pisati istoriju Jugoslavije: videnje srpskog faktora*, Београд 2007, 375–397; Гордана Кривокапић-Јовић, "Француска, Срби и хрватско питање", у: М. Исић (ур.), *Срби и Југославија – држава, друштво, политика*, Београд 2007, 267–281; Gordana Krivokapić-Jović, "Les Français sur la question yougoslave: entre la protection de l'interet serbe et la „question croate“ (1918–1920)", у: D. T. Bataković (dir.), *La Serbie et la France: une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870-1940*, Belgrade 2010, 379-398.

¹⁷ Милена Коцић, *нав. дело*, стр. 526.

1. Време помирења- међународна политика после Првог светског рата

1.1. Француска у улози креатора нове европске политике

Остварење француске хегемоније на европском тлу било је могуће постићи искључиво преко низа полуга, које би обезбедиле мир на континенту у наредним годинама. Опште стање било је такво, да је европском народу било доста ратовања. Пацифизам и замишљено враћање на нормално стање пре рата, усталило се као у политици непосредно после Великог рата. Потписивање Версајског споразума, 28 јула 1919. године, Француска је схватала као своје највеће достигнуће и све напоре је усмерила ка томе да се немачкој војсци и привреди не допусти ново уздизање.

Најгласовитији по питању принципа самоопредељења, био је амерички председник Вудро Вилсон, који је објавио начело једнакости за све народе у јануару 1918. године, у такозваних, 14 тачака. Ипак, о главним одлукама, одлучивале су искључиво силе победнице: Француска, Велика Британија, САД и Италија.

Циљ који је француска делегација зацртала на конференцији и од којег није била спремна да одступи било је кажњавање Немачке због агресивних намера које су изазвале рат. Француској је признат статус најзаслужније силе за победу и водила је главну реч на конференцији.

Британски захтеви били су нешто другачији на конференцији мира. Ослобођење Белгије, велики део немачких колонија и територије одузете од поражене Турске, које је добила заједно са Француском и Италијом, биле су награда за њену победу. Осим тога, Британија се слагала са Француском по питању нестанка немачког милитаризма, који је виђен као главна претња миру. Неслагања су међутим, код британског премијера Дејвида Лојда Џорџа, настала одмах после испуњења ових захтева. Сукоб је настао када је објављено британско гледиште да претерано притискање Немачке, у виду окупације њених територија на реци Рајни, води обнављању тог истог милитаризма, а посредно и ка ширењу болшевизма.¹⁸

Неке од француских предратних концепција биле су разматране као модел решавања проблема на Рајни. Историчар Алфонс Олар је разматрао умерено решење, тако да се лева обала Рајне претвори у независну државу, док су неке друге опције као

¹⁸ Vuk Vinaver, *nav. delo*, Beograd 1985, str. 10.

она географа Онесима Реклија, садржавале и распарчавање Немачке. Политичар Габријел Аното, подржавајући примирје, сматрао је да је потребно решити "рајнско питање", споразумно између Француске, Велике Британије и Белгије, а по моделу Вестфалског мира. Маршал Фердинанд Фош, врховни командант савезничке војске, подржавао је овакву идеју. Сматрао је да је спречавање немачке војне моћи да пређе на леву обалу Рајне, кључно за спутавање новог, непредвидивог јачања Немачке. Фош је још сматрао да је могуће неутралисати бројчану надмоћ непријатеља интегрисањем ове области у сферу западних савезника. Француска је настојала да убеди савезнике да њено уплитање у Рајнску област не треба да буде протумачено као противљење настајућем Друштву народа. Укључење британске и америчке војске у окупацију Рајнске области, требало је да обузда Немачку, а такође и да подозрење савезника да Француска намерава да анексира ту територију.¹⁹ Француски премијер Жорж Клемансо је привремено, морао да се сложи како би имао савез са Британијом.²⁰

Британски утицај био је кључан фактор који је реметио поредак за који би био оформљен искључиво са Француском као покровитељем, пошто је британски интерес увек био усмерен против јачања једне силе на континенту. Лорд Курзон, британски министар иностраних послова изјавио је једном приликом како је Француска својим утицајем постала највећа претња по Велику Британију. Први покушај споразума између Британије и Француске, представљао је склапање неуспелог гарантног уговора. Био је замишљен да садржи гаранцију одбране Француске уколико је Немачка нападне. Ипак, то што су у овај пројекат биле укључене и САД, учинило је да се он у целости изјалови. Сенат је одбио да ратификује овај уговор који је био потписан 28. јуна 1919. године, свега неколико сати пре Версајског мира.²¹

Када су потписани мировни уговори са пораженим Централним силама Првог светског рата, настао је нови свет без старих царстава. Чехословачка и Краљевина СХС су настале као државе, искључиво или делимично састављене од бивших аустроугарских територија. Наслеђе Дунавске монархије, преузеће Аустрија и, у некој мери, Мађарска.

¹⁹ Walter Arthur McDougall, *France's Rhineland Policy, 1914-1924: the last bid for the balance of power in Europe*, Princeton 1978, pg. 37-38

²⁰ Vuk Vinaver, *nav. delo*, str. 10.

²¹ Anthony Lentin, "The elusive Anglo-French guarantee treaty, 1919: 'A disastrous episode'?", in Alan Sharp, Glyn Stone (ed. by), *Anglo-French relations in the Twentieth Century: rivalry and cooperation*, London 2000, pg. 105-108.

Док су се на западу цртале границе, Совјетски савез је већ спремао даље деловање ка "ширењу револуције", плашећи западне лидере.

Италија је била земља која је била најмање задовољна резултатима мира. Полагала је право, по тајном Лондонском уговору, склопљеном 1915. године, на Ријеку и Далмацију. Италијанска јавност, која је великом већином очекивала проширење, када је увидела да савезници, у првом реду Француска, није спремна да одржи уговор, реаговала је огорчено. Француска, међутим, није била нарочито одлучна у противљењу Италији. Уопште може се наслутити да је настојала да балансира између подршке Италији и новонасталој Краљевини СХС око јадранског питања. Регент Александар Карађорђевић, приликом посете Паризу 29. децембра 1918. године, није доживео званичан дочек. Јасно је да се на овакав поступак Француска одлучила како не би разљутила Италију.²²

Ни на источним границама Краљевине СХС није било мирно. Дуги преговори су били неопходни да би се одредила граница између Краљевине СХС и Румуније, што је био случај и са Бугарском. Италија је југословенско-румунски спор око Баната покушавала да искористи у своју корист формирајући савез са Румунијом, у који је желела да увуче и Мађарску. Сукоб Мађарске и Румуније, међутим је то онемогућио.

У јесен 1919. године, Француска је морала да интервенише, како би смирила напете југословенско-румунско односе. Премијер Клемансо је 17. јула 1919. године изјавио да је "Немачку опколио словенским зидом". Француска је тада уз себе имала Пољску, Чехословачку, Румунију и Краљевину СХС.²³

Револуција у Мађарској, коју је предводио синдикалиста Бела Кун, додатно је закомпликовала ситуацију. Овај покрет је изазвао реакцију Француске која је почела да окупља своје савезнике против револуционарне владе, у корист белих представника адмирала Миклоша Хортија и Пала Телекија. Побуну је угушила румунска војска ушавши у Будимпешту. Чињеница да Британија и Француска нису дозволиле укључивање југословенских јединица у интервенцију у Мађарској, показује неповерење према југословенским плановима о ширењу границе. Италија је настојала да окрене

²² Vuk Vinaver, *nav. delo*, str. 13.

²³ *Isto*, str. 13-14.

Мађарску и Румунију против Краљевине СХС. Италијанске услове, Румунија ипак није могла да прихвати, те се одлучила за сарадњу с Француском.²⁴

Бенешов предлог, који је био разматран на конференцији мира, током 1919. године, ограничавао је савез на Чехословачку, Краљевину СХС и Румунију. Мала Антанта је званично настала савезом Краљевине СХС и Чехословачке 1920. године.²⁵ Ни Мала Антанта није била савршен војно-политички, а касније ни економски савез. Неслагања је било око правца деловања, као и око настојања држава чланица да делују самостално у односу на Француску.

Проблеми Мале Антанте, „изнутра“ били су махом стратешке природе. Чехословачка је имала невоље са Судетском облашћу на коју је претендовала Немачка, Румунија је морала да сачува Бесарабију од Совјетског Савеза, а Краљевина СХС се сукобљавала са незадовољном Италијом око Истре, Ријеке и Сплита. Свака од ових држава, очекивала је подршку од друге две чланице, и није била у стању, нити је желела, да пружи сопствену помоћ. Овакве прилике су били кључни разлози збох којих је савез деловао нестабилно.

Југословенска влада је настојала да сукобе са Италијом, реши споразумним путем. На југословенско-италијански територијални споразум утицали су притисак великих сила, пре свега Италије, као и иницијатива регента Александра, који је инсистирао на споразуму искористивши повољан тренутак доласка Караљерија Ђованија Ђолитија на место италијанског председника владе.²⁶

Уговор је потписан 20. новембра 1920. године, између италијанског и југословенског председника владе Миленка Веснића и Ђованија Ђолитија. Италији је присаједињена Истра са изузетком острва Цреса, Лошиња, Кастава, Ластова и Палагруже. Град Задар (Зара), са општинама је такође препуштен Италији. Ријечи (Fiume) је по члану 4 гарантована потпуна слобода и независност, а биле су дефинисане и њене границе. Овај уговор је такође био манифестација француске жеље да помири, за њу врло значајне стране Краљевину СХС и Краљевину Италију, које су се препирале око територија, као основни услов за успостављање европског мира. Британски пак утицај

²⁴ *Isto*, str. 15-16.

²⁵ Milan Vanku, *nav. delo*, str. 10.

²⁶ Branko Petranović, *nav delo*, str. 134.

на Италију, имао је за циљ да ову земљу супротстави, наизглед неограниченој француској хегемонији.²⁷

Овај споразум, међутим није био у потпуности испуњен са италијанске стране, пошто је фашистичким ударом у Ријеци, ова слободна територија била припојена Италији. Овај догађај представљао је први талас политичког авантуризма, који ће бити карактеристичан за двадесете и тридесете године 20. века. Најзад, Италија је успела да избори признање Ријеке за своју територије потписивањем Римских протокола 27. јануара 1924. године. Обе државе су, у споразуму, одустале од независне територије Ријеке, што је практично значило италијанску анексију те територије. У одвојеном уговору названом Пакт о пријатељству и срдечној сарадњи између Југославије и Италије, обе стране су гарантовале неутралност у случају напада треће силе.²⁸

После формирања Мале Антанте, што је значило зближавање Краљевине СХС, Чехословачке и Румуније, дошло је и до прве резервисаности Француске ка овим земљама. Не желећи да се на простору средње и југоисточне Европе створе блокови држава које ће деловати једни против других, Француска, испрва, није дала подршку Малој Антанти. Француски посланик у Прагу, Куже, нападао је Малу Антанту, сматрајући да ће тај савез бити независан од његове земље. Премијер Француске, Александар Милран, који је заменио Клемансоа, упутио је 24. августа директиве Варшави и Атини да се никако не прикључују Малој Антанти. Иако је један савез од Балтика до Средоземног мора била оригинална замисао француских политичара, у својству "зида" који би осигурао Европу под њиховим вођством, Милран је тада упозоравао да ће се, уколико Пољска и Грчка приступе савезу, изолована Мађарска окренути Немачкој.²⁹

Француско помагање Пољске био је корак од кључне важности за мир у Европи како га је видео Париз. Зауостављањем Црвене армије, захваљујући генералу Пилсудском, дефинисана је баријера политике у источној Европи. Са поразом руске реакционарне војске, поново је порастао страх од пробоја болшевизма на запад. Он је узроковао и француско-пољски пакт у фебруару 1921. године, што се није допадало Немачкој.³⁰ Ипак, ни у француској средини није било мирно. Француска је и сама имала

²⁷ Branko Petranović, *nav delo*, ; Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi: 1876-1996. T.2 (1919-1945)*, Beograd 1998, str. 132.

²⁸ *Isto*, str. 208-211.

²⁹ Vuk Vianver, *nav. delo*, str. 23.

³⁰ *Isto*, str. 29.

велике дугове из рата. Усред економске кризе која је тек 1920. године наступила свом снагом, смењивале су се нестабилне владе, све док на власт није дошао Аристид Бријан. Његова политика је испрва заговарала јак притисак на Немачку, па је пакт са Пољском био непосредни резултат. Сукоб Немачке и Пољске, водио се око Горње Шлезације, која је коначно подељена, на конференцији амбасадора која је наставила да заседа после потписивања мира у Паризу. Расправа је вођена и око такозваног "коридора", који би повезао Источну Пруску са остатком немачке територије. Пилсудски. министар војни, и de facto лидер Пољске у ово време био је одлучно против ових захтева, а уживао је и француску подршку.³¹

Бријан се испрва према Немачкој односио оштро. Горња Шлезација, за коју су Немци, са извесним правом³², сматрали да им је неправедно одузета, била је значајан рударски центар у Европи. Интереси француске индустрије били су експанзивни у међуратно доба, па је главни приоритет било увећање индустријских капацитета. Сви француски председници влада који су разматрали ово питање сматрали су, да коме год да припадне, Горња Шлезација треба да буде укључена у пројекат француског индустријског раста. Најодлучнији од њих, Аристид Бријан, је, упутио ултиматум Немачкој да прихвати план о репарацијама у износу од сто тридесет и две милијарде златних марака. Тек се тада заправо видела права сложеност ситуације, у којој се, заузимање Рајнске области показало као недовољан ударац Немачкој. Француска још није долазила на ред да прими прве ануитете, већ су они ишли најпре Белгији, а затим Британији, као одштета. Будућу немачку владу ништа није ометало да неограничено троши како би се изговарала за своје неплаћене дугове. Како је приметио француски генерал Дегут, Французи су показали слабост и неспособност да реше проблеме на ефикасан начин.³³

Сви ови догађаји, указивали су на потребу да Француска и Велика Британија са савезницима на великој конференцији одлуче о отплати репарација, као и проблем ратних дугова које су саме имале. Бријан је направио својеврстан заокрет у политици ступивши у уговорне односе са Немачком око цена угља. Конференција је била сазвана у Ђенови, 1922. године, са циљем помирења победника и побеђених у Првом светском рату. Овај заокрет узроковао је и јачање националистичких структура које су,

³¹ *Isto.*

³² На плебисциту у Горњој Шлезацији већина становника се изјаснила за прикључење Немачкој.

³³ Walter Arthur McDougall, *op. cit.*, pg. 152-156.

предвођене Ремоном Поенкареом, одбациле оно што су виделе као мекан приступ Бријана.³⁴

На састанку у Ђенови, било је планирано да се дискутује о коначном склапању споразума између Француске и Британије, која је подразумевала ограничавање трке у поморском наоружању, док је Британија обећала десетогодишњу војну помоћ у случају немачког напада. Иако је савезничка иницијатива потекла од британског премијера Лојда Џорџа требало да доведе до споразума, већ се по мишљењу британског секретара спољних послова, Лорда Курзона, зближавање са Француском, косило са британским интересима. Ни француска страна није била задовољна преговорима, јер су тражили комплетан савез а не само уговор. Свака нада о помирењу и француско-британском савезу, пала је почетком 1922. године, са доласком Поенкареа на власт.³⁵

Са опадањем француског утицаја, услед свих проблема који су се појављивали, постајало је, чак и у Паризу јасно, да ће се у вакуум ући америчка економија, без чијих кредита Немачка ионако не би могла да плати репарације. Став америчке јавности, до тада је, под утицајем изолационистичких идеја, био окренут против претераног притиска на немачку републику, због могућих провокација који су могли довести до немира. У томе су се њихови ставови слагали са британским. Никако, међутим, није могло да дође до разумевања између англоамеричке и француске стране. Први су инсистирали на смањивању економског притиска на Немачку, који је спровођен путем санкција, као и смањивањем укупне своте за ратне репарације. Француска никако није могла да прихвати ове захтеве, осећајући се угрожено од јачања Немачке.

Америчка идеја је била да једним широким потезом реши проблем ратних репарација и смири односе у Европи. Основане су две међусавезничке комисије, на које су, како се потом испоставило, највећи утицај имале америчка, и британска страна. План који је требало да спасе Европу, касније је био назван по америчком потпредседнику који је председавао комисијом, Чарлсу Дозу ("Dawes plan"). Најутицајнији пак у овој комисији био је други амерички делегат из "Џенерал Електрик" компаније, Овен Јанг, по коме ће бити назван други план о репарацијама из 1929. године. Друга комисија имала је важан задатак да процени и обезбеди повратак немачког капитала како би се он користио. Ни то међутим није било нарочито успешно, с обзиром да је било технички

³⁴ Vuk Vinaver, *nav. delo*, str. 40.

³⁵ Alan Sharp, "Anglo-French relations from Versailles to Locarno", in Alan Sharp, Glyn Stone (ed. by), *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: rivalry and cooperation*, London 2000, str. 128-129.

неизводљиво пратити читав фискални систем Немачке, у том периоду. Зато су се сви сложили да је повратак поверења у немачку валуту једини начин да се осигура плаћање ануитета, сваке године.³⁶

Ни коначни извештај није прошао без помињања политичких попуштања како би се план остварио. Било је јасно да од дуга утврђеног на сто тридесет и два милиона марака у злату, нема одступања у француском табору и зато комисије нису ни имале мандат да ту своту мењају, већ само да одреде начине њеног плаћања. Извештај је вешто избегао помињање нечије кривице и заговарао је пословни карактер који би обе стране руковођене пре свега добром вољом испуниле.³⁷

Иако комисија није имала право да се бави окупацијом Рурске области, она је јасно нагласила да је неопходно смањити бројну савезничку окупациону војску на минимум. Нису планирали потпуно повлачење само зато да би се спасао образ Француске. Планиран је велики међународни зајам Немачкој, од кога би се уз потпуну реорганизацију финансија, као и хипотеке на домаћу индустрију и железничке путеве, отплаћивале репарације. План је довршен у априлу 1924. године и био је прихваћен у свим државама којих се тицао, више због недостатка алтернативе него због праве подршке његовим одлукама. Начини на које ће се план имплементирати, претварање Репарационе комисије у стално тело и услови француског повлачења из Рурске области, одлучени су на Лондонској конференцији у јулу и августу 1924. године. У овим одлукама главну улогу је имао британски премијер Ремзи Мекдоналд, потпомогнут и релативним неискуством Едуарда Ериоа, који се против њих није бунио. У Лондону је био одређен и велики зајам који је био упућен Немачкој, што је било у највећем интересу америчких представника као што је био Џ.П. Морган,³⁸

Од 1925. године, са Густавом Штрезманом на месту министра спољних послова Немачке, јавила се велика нада у истинско помирење између две главне континенталне силе. Са француске стране, атмосферу помирења одржавао је Аристид Бријан са својом уговорном политиком ("tout s'arrangera"- све ће се уредити).³⁹ Штрезман, иако нападан од стране националистичких кругова у Немачкој као превише попустљив, заправо је

³⁶ Stephen A. Schuker, *The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924 and the Adoption of the Dawes Plan*, Chapel Hill 1976, pg. 180-181.

³⁷ *Idem.*

³⁸ Sally Marks, "The Myth of Reparations", *Central European History*, Vol 11, No. 3, Cambridge 1978, str. 246-248.

³⁹ Vuk Vinaver, *nav. delo*, str. 158.

имао скривене циљеве разбијања версајског поретка, француско повлачење из Рајнске и Сарске области и ревизија пољске границе. Међутим, он је сматрао да би требало кроз дипломатске односе, радити на успостављању угледа Немачке и тако доћи у позицију да се тражи ревизија Версајског уговора. Штреземан је први покренуо питање формирања пакта безбедности у Европи. Британска страна међутим није била спремна да тако лако прихвати ове предлоге. Чак је и профранцуски члан владе, секретар спољних послова Остин Чемберлен, изјавио да је француско-немачки пакт у том тренутку јако неповољан по Велику Британију. Сматрао је да је у том случају Британији дата улога помирителја, а од помирења бенефите добијају само Француска и Немачка.⁴⁰

Конференција у швајцарском граду Локарну, одржана је између 5. и 16. октобра 1925. године. Представници четири земље били су Бријан, Штреземан, Чемберлен, белгијски министар спољних послова Емил Вандервелд, а Италију је представљао лично Бенито Мусолини. Резултат је био прихватање граница Француске, Немачке и Белгије, у тренутном стању, са Великом Британијом и Италијом као гарантима. За Рајнску област, предвиђена је демилитаризација. Као резултат, Француска је коначно имала арбитражни уговор са Немачком, али су њене источне савезнице, Пољска и Чехословачка, остале незаштићене, јер је Француска на евентуалну немачку агресију, могла да одговори само сопственим контранападом на западу. Локарно пакт је био у јавности поздрављен као коначно склапање "правог мира", који ће дуго чувати Европу од ратова.⁴¹

1.2. Југословенско-француски односи до споразума 1927. године

Балкански простор је са француске стране, био увек посматран као крило отпора према Немачкој, где су главне снаге биле Пољска и Чехословачка, али као и залеђе отпора Совјетском Савезу, где су у првом плану била Румунија и Пољска. За југословенску страну пак, постојала су два најважнија правца деловања. Један је био ка спречавању рестаурације хабзбуршке монархије и спречавању потенцијалне мађарске ревизије граница установљених у Версају. Са друге стране, то је била одбрана јадранске обале од италијанске експанзије која се позивала на Лондонски пакт, потписан, током Првог светског рата, у априлу 1915. године. Лондонски пакт је био пример тајне

⁴⁰ Anthony P. Adamthwaite, *Grandeur and Misery: France's bid for power in Europe, 1914-1940*, London 1995, pg. 119-120.

⁴¹ *Idem*, str. 120-121.

дипломатије, како се и до тада углавном деловало у међународној политици. Италија је сматрала да је изиграна од стране западних савезница, јер на крају рата није добила оно што јој је обећано.

Због тога је још од самог почетка постојања југословенске државе, дошло до проблема са италијанским претензијама. Поведен је сукоб између југословенске и италијанске стране око полуострва Истре, Ријеке, Далмације и Задра. Одмах по потписивању примирја са Аустроугарском, 3. 11. 1918. године, закључена је демаркациона линија између, како је у уговору дефинирано "савезничке" и аустроугарске територије. Овде се термин "савезника" на терену односио само на италијанску војску.

Вештом дипломатском акцијом, којом су потврђивали територије које су им обећане, Италијани су обезбедили да се демаркациона линија изједначи са границама одређеним Лондонским уговором. Вођена одредбом у уговору о примирју да може да ступа на аустроугарску територију, италијанска војска је одлучно ушла у градове Пулу и Трст, као и на јадранска острва.

Француска врховна команда затражила је да српска војска напусти регију источног Баната у којој се граничила са Румунијом и преда је француској војсци, како би се избегао српско-румунски сукоб. Српска врховна команда је то учинила, али се није сложила да спорну територију препусти француској војсци, као што је било тражено. Војни изасланик српске владе у Паризу, генерал Петар Пешић, посетио је, по том питању, врховног команданта савезничке војске, маршала Фоша. Фош је изразио мишљење да ће градови Трст град Пула, као и западна Истра и Горица припасти Италији. Око осталих граница подржавао је краљевску владу, а предвиђао је велике тешкоће по питању одређивања границе с Румунијом. Французи су, у општим цртама, упућивали су на споразум, али се нису дефинитивно изјаснили по питању Баната. Румунија се позивала на тајни договор из 1916. године са Антантом, по којем би јој припао цео Банат. Насупрот тим тврдњама, стајале су одлуке Народне скупштине, одржане 25. новембра 1918. године, у Новом Саду, где је одлучено да се Банат, Бачка и Барања прикључе Краљевини Србији.⁴²

⁴² Bogdan Krizman, "Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919.", *Časopis za suvremenu povijest*, 2 (1), Zagreb 1969, str. 24-26.

Генерал Пешић је, у детаљном извештају министру војном, потврдио да су најискренији пријатељи српске владе, у том тренутку - Французи. Међутим, то пријатељство, постоји и према Румунији, па се Француска ту не може коначно изјаснити. Они су нудили посредовање између Србије и Румуније. Сматрали су да су, по питању Баната и српски и румунски захтеви претерани, пошто су обе стране тврдили да им припада та цела територија. Зато су и намеравали да "склоне" румунску војску, са тренутних граница како би одредили коначно разграничење на линији Бела Црква-Вршац-Пецка. Пешић је у извештају изразио одлучност своје делегације да захтева проширене границе од села Љубкова, код Ђердапске клисуре, преко Ореовице, на север до Липе. Пешић, међутим, сам није веровао да се могу остварити ове границе. На заседању Привременог народног представништва, које је средином марта 1919. године одржано у Београду, констатовано је да се, у тешкој ситуацији са Италијом, наставља ослањање на подршку Антанте. Регент Алескандар је поводом тога изразио наду да се неће наметати оно што је под притиском одлучивано "о нама, а без нас".⁴³

Генерал Пешић је из Париза поручивао да, је југословенској држави тешко, због тога што још увек није призната, као и због опште италијанске пропаганде против ње, да се избори за приморске територије. Делегација је на конференцији мира изнела захтеве, пре свега засноване на - етничком принципу. Према Италији, граница би ишла реком Сочом и обухватала читаву Истру, Горицу, Трст, Ријеку и Далмацију са свим острвима.⁴⁴

Краљевина СХС је имала проблема и са Аустријом, око територија Корушке, Штајреске и региона између река Драве и Муре, где је настојала да искористи плебисцит као средство решавања спора. Са Мађарском, у областима Бачке и Барање, примењен је принцип етничке припадности, а са Бугарском је најпре било расправа око области између Петрича и Видина. Значајну улогу у одређивању ових граница одиграо је географ Јован Цвијић, чије се мишљење ценило и у Француској. Он је био члан Комсије за румунске и југословенске послове, чији је председник био Андре Тардије.

Француска дипломатија је, у неколико наврата, предлагала да се Ријека, најпре препусти Друштву народа, а затим да се додели Италији, док би Далмација припала Краљевини СХС. Потом је, у мају 1919 године Тардије представио свој пројекат о

⁴³ *Isto*, str. 28.

⁴⁴ *Isto*, str. 30.

стварању независне територије са градом Ријеком као центром, коју би контролисало Друштво народа. Договор у Рапалу, представљао је одустајање са југословенске стране од Истре, а са италијанске од Далмације. Формирање Мале Антанте почело је 1920. године споразумом о одбрани од евентуалне мађарске агресије. Уследили су уговори између Чехословачке и Румуније у априлу 1921. године и Румуније и Краљевине СХС у јуну исте године. Мала Антанта је први пут реаговала по питању рестаурације династије хабзбург када је бивши аустроугарски цар Карло изненадно је слетео, у октобру 1920. године, у Будимпешту. Годину дана касније, Карло је поново дошао на мађарско тло са циљем да изведе пуч, али је и тада био заустављен ултиматумом три земље. Тек после тог догађаја, Мала Антанта добија и француску подршку.⁴⁵

У погледу Балканског полуострва, међутим, Француска је најпре гледала да измири посвађане државе. Све до договора око граница, Румунија и Краљевина СХС, биле су у лошим односима, али су се убрзо нашле у пријатељству. Француска је заправо благонаклоно гледала на Мађарску и то је земљама Мале Антанте највише сметало. Још од прве половине 19. века, француска политика је имала утицај на Средоземљу. У време 1919/1920. године, од доласка на власт председника турске републике Мустафе Кемала Ататурка, Француска је одлучила да подржи нову секуларну Турску. У томе је она деловала насупрот својој савезници Великој Британији, која је водила филхеленску политику, супротстављајући се на тај начин Турској. Немачко-совјетски уговор у Рапалу забринуо је читаву Француску. Иако је тај споразум у пракси само омогућио њихову међусобну комуникацију, француска политика разумела је да је зближавање две изоловане, потенцијално моћне земље, био опасност за њихов поредак. Разматрани су планови одбране и војне испоруке, пре свега Пољској и Румунији, али и Краљевини СХС.⁴⁶

Поенкаре, сада француски министар иностраних послова, састао се са краљем Александром, председником владе Николом Пашићем и министром иностраних дела Момчилом Нинчићем, септембра 1922. године. Краљевина СХС је прихватила француску источну политику, а Француска се обавезала да помогне Краљевини СХС у наоружавању. Наоружавање је подразумевало изградњу југословенск ратне морнарице. Био је то начин француског супротстављања Италији на Јадранском мору, као делу Средоземља. Француски војни званичници су инсистирали на томе да војна помоћ

⁴⁵ Stanislav Sretenović, *nav. delo*, str. 99-101, 111.

⁴⁶ *Isto*, str. 195-196.

упућена Краљевини СХС буде званично назначена као део одбране од Немачке и СССР-како не би изазивали Италију. За обезбеђивање кредита Краљевини СХС, који је био намењен наоружању, Француска је тражила гаранције о покрићу са гаранцијама плаћања које би дефинисало југословенско министарство финансија, чиме су практично ограничене опције за отплату кредита. Министар Коста Кумануди, оградају се од те обавезе, разлосима да за уговор о гаранцији треба питати Скупштину, чему би претходила јавна дебата, а све то би раширило превише гласина око зајма.

Долазак фашиста на власт у Италији, претио је да додатно дестабилизује односе. Жозеф Фонтене, некадашњи француски амбасадор у Београду и истакнути србофил, стрепео је да ће на ове догађаје реаговати Мађарска, која би се могла понадати успеху ревизионистичке политике. Сумњао је ипак да ће Мусолини моћи да приушти агресивну политику ка јадранској обали, поготову због тога што је имао велике проблеме са опозицијом. Тадашњи француски амбасадор у Београду, Клеман-Симон, био је супротног мишљења. Наиме, он је сматрао да је једина претња заправо долазила из правца Немачке, а да не би требало прерано судити о томе каквог ће карактера бити Мусолинијева владавина у смислу спољне политике.⁴⁷ Могло би се са поуздањем рећи да је Клеман-Симонов став био више у складу са званичном француском политиком.

Велика Британија је за то време покушавала да разним средствима онемогући или успори зајам који би наоружао југословенску флоту и војску. Пажња Британаца је била концентрисана на сукоб око источног Средоземља, који је вођен тада са Француском. Војна комисија Краљевине СХС, која је стигла у Париз, тражила је да се пушке испоруче што пре, али је до потписивања уговора дошло тек 23. новембра 1922. године. Страна штампа, гледала је на овај догађај као на званични улазак Краљевине СХС у француски "блок безбедности". У полузваничном часопису "The Times", писано је како Француска не враћа ратне дугове, али даје зајмове, док је британско министарство спољних послова, упутило ноту Београду, у којој је истакнуто како Краљевина СХС има неизмирених дугова према Великој Британији, а преузима нове обавезе. После неуспеле конференције у Ђенови и Рапалског уговора између Совјетског савеза и Немачке, Француска и Британија су се разишле у погледу става према Немачкој. Дејвид Лојд Џорџ је сматрао да треба имати лакши приступ, како се не би десило да се Немачка потпуно придружи

⁴⁷ *Isto*, str. 199-201

СССР-у, док је оштри Поенкаре сматрао да треба повећати притисак. Британија је такође осудила и Француску окупацију Рура, а против су биле и Италија и СССР.

У балканском региону, против тренутног поретка се бунила Мађарска, а Мала Антанта је претила да ће, уколико дође до агресије, поступити са њом као Француска у Руру. Нота Краљевине СХС послата Форин Офису, дала је одговарајући резултат и Британија је тада интервенисала у Будимпешти како би смирила ситуацију. Француска концепција у Мађарској била је да је одвоји од Немачке и да је уврсти у свој блок на исти начин на који је то урадила са Краљевином СХС, односно давањем зајма, како је изјавио француски посланик у Будимпешти, Холер. Влади Краљевине СХС, ово се није свиђало и сматрала је да давање зајма само подстиче реваншистичку политику.⁴⁸

Овакав помирљиви француски однос према реваншистичким земљама постао је предмет неспоразума између Краљевине СХС и Француске. Касније се таква француска толерантна политика пренела и на Аустрију, на коју су све земље Мале Антанте биле јако осетљиве, због могуће реастаурације монархије. Имајући у виду ово дуготрајно неслагање две земље, постаје јаснији ток догађаја током тридесетих година.

Пуч у Бугарској, извршен 9. јуна 1923. године, у коме је збачен председник владе Александар Стамболијски, одјекнуо је снажно у југословенској јавности, Стамболијски је иначе сматран за поборника помирења, покретача преговора који су резултирали споразумом у Нишу, 1923. године, када је прихваћена југословенско-бугарска граница и измирени односи између две земље. Нови режим је био окренут ка реваншизму, а амбасадор у Софији Милан Ракић је јављао како француски посланик чини велике услуге новој влади. Чак је и војска упућена на границу са Бугарском, али није дошло до интервенције из обзира према Великој Британији и Италији, а највише Француској, која је била у тешком положају због сопствене интервенције у Немачкој. Долазак Мусолинија на власт, на одређени начин плашио је Краљевину СХС. Он је ипак понајвише тактизирао у односу са Француском. Први проблеми су настали када је подржао бугарски пуч, а предлагао је и да Италија окупира Ријеку, којој је био гарантован статус слободне територије. Италијанска штампа је писала 1923. године, да Пашић посећује Француску како би склопио савез против Италије. Италија се нашла у сукобу са Грчком, око убиства италијанског генерала Талинија, италијанског делегата у

⁴⁸ Вук Винавер, "О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920-1925", *Зборник за друштвене науке Матице српске 1966. године, свеска 44*, стр. 48-51.

комисији за грчко-албанско разграничење. Грчка је намеравала да целу ствар изнесе пред Друштво народа, али је Италија имала француску подршку, јер је делимично подржала француску окупацију Рурске области. Француска је била против препуштања питања Друштву народа, јер није желела да се тамо чују оптужбе на њен рачун по питању окупације.

Италијански амбасадор у Паризу, добио је од Поенкареа обећање да ће спор око Ријеке решити мирним путем. Крајем 1923. године, Италија је предузимала кораке против Краљевине СХС, како је јављао амбасадор у Паризу, Спалајковић, али се већ ишло ка споразуму две државе. Мусолини је намеравао да понуди уговор који би садржао гаранцију уговора о миру, неутралност у случају напада треће силе и територијалну компензацију у случају да нека од потписница добије повећање граница. Французи су Спалајковићу изразили забринуст и даље не реагујући јавно, а он их је уверавао да зна да је Мусолинијева намера да привуче Краљевину СХС себи.

Преговори око француско-чехословачког споразума, започети су још 1923. године. Југословенски посланик у Лондону јављао је о великом притиску који ће Британија извршити на Бенеша како не би склопио овај споразум и тиме ојачао француско присуство у источној Европи. По свему судећи, њима је боље изгледала ситуација на Јадранском мору. Краљ Александар је крајем 1923. године, посетио Париз, али није преговарао о пакту, док га је Мусолини чак позвао на састанак, што је био показатељ знатно побољшаних односа између Италије и Краљевине СХС.⁴⁹

Мусолини је најпре покушао да Пашићу понуди луку Барош у замену за анексију Ријеке, што је одраније планирао да уради. У очекивању одговора, номиновао је генерала Ђардинија на место гувернера Ријеке, која је и даље званично била слободна територија. Ово је учинио како би испитао да ли ће се Париз побунити, али одатле ипак није било одговора. Пошто су сматрали да нема помоћи од Француске, краљ Александар и Пашић су, у начелу, прихватили Мусолинијеве услове, али су ипак имали и своје. Мусолини, међутим, није хтео само споразум, већ и уговор о пријатељству, што је имало за циљ одвајање Краљевине СХС од француске сфере утицаја. У покушају да избегне француску реакцију, понудио је француском посланику у Риму Бареру, да укључи и Француску у савез. Поенкаре се ограничио на то да саветује промену у последњем делу уговора који је предвиђао компензацију. Стрепео је на одређени начин да Италија

⁴⁹ Исто, стр. 51-52.

намерава да изгура југословенски утицај ка Егејском мору, преко Солуна, како би изборио компензацију за јадранску обалу. Да је та стрепња имала основа, показало се већ приликом посете краља Александра Паризу, у децембру 1923. године, када је италијански амбасадор Авенцана, покушао да га убеди како треба да уграби Солун. Ово настојање је током дугог периода, представљало константу у италијанској политици на Балкану. У недостатку француске реакције, Пашић је пристао да потпише уговор у јануару 1927. године.⁵⁰ Овај уговор потврдио је сантмаргаретске конвенције, а изразио је немогућност поштовања члана број четири уговора из Рапала, потписаног 1920. године. Да би се град Ријека "организовао на најбољи могући начин", Лука Барош са Делтом била је предата Краљевини СХС, а по другом члану, град Ријека је препуштен Италији. Одвојеним документом, који је био насловљен "Пакт о пријатељству и срдечној сарадњи између Југославије и Италије", истакнута је одлучност да се продужи "постојеће пријатељство", између две краљевине и да се осигурају резултати стечени у Првом светском рату. На ту одлуку се односио први члан, који је потписнице обавезивао на чување утврђеног реда поштовањем уговора у Тријанону, Сен Жермену и Неју. Други члан пакта о пријатељству, тикао се неутралности у случају напада једне или више сила на једну од потписница. Према овом уговору, у случају насилног упада на територију једне од две државе, стране су се обавезале на политичку и дипломатску помоћ у циљу уклањања такве опасности. Овај део је био, пре свега од краља Александра, схваћен као гарант да Италија неће више пружати подршку упадима група као што су ВМРО.

Трећи члан овог уговора је био знатно општији и обавезивао је обе стране да се договарају око мера које ће предузети за сопствену безбедност у случају неке веће кризе. Трајање споразума је било одређено на пет година, са могућношћу отказивања или продужења у року од годину дана пре истека уговора, а ратификација уговора, имала је да буде извршена у Хагу. Допунским протоколом, уговорне стране су се сагласиле да обавештавају једна другу о међународним уговорима који се тичу њихове спољне политике у средњој Европи. Такође су обе стране изјавиле како овај пакт не садржи

⁵⁰ Vojislav Pavlović, "Le conflit franco-italien dans les Balkans 1915-1935", *Balkanica XXXVI*, Belgrade 2006, str. 186-188.

ништа противно уговорима које је Краљевина СХС потписала са Чехословачком и Румунијом.⁵¹

⁵¹ Momir Stojković, *Balkanski ugovorni odnosi : 1876-1996. : dvostrani i višestрани међународни уговори и други дипломатски акти о државним границама, политичкој и војној сарадњи, верским и етничким мањинама*, Т. 2, (1919-1945), str. 209-211.

2. Период савеза- пакт о пријатељству између Француске и Краљевине СХС

2.1. Пут ка пакту са Француском

Мусолини је, после потписивања споразума у Риму, напустио идеју о склапању тројног пакта на релацији Париз-Рим-Београд. Француска, која је у начелу била за очување статуса кво у јадранском басену, негативно је реаговала на овакву одлуку италијанског вође. Ке Дорсе је сматрао да је француски утицај на Јадрану угрожен и разматрао је француско-југословенски уговор који би сачинили тако да не повреди италијанске интересе. Највише због монетарне криза која је постојала од 1924. године, Француска је морала да узме приватни амерички зајам како би зауставила пад валуте и уништила шпекуланте на тржишту. Услед свих ових околности, Француска је морала да одустане од доследне примене одредаба Версајског уговора Бријан се као нови министар спољних послова, усредредио на осигуравање мира путем стицања немачког поверења, више него деловањем против те земље. У оваквим околностима, битну улогу је играла Италија, као гарант европског мира према Немачкој. Овакав статус јој је и званично био потврђен у Локарну, тако да је Мусолини, бар испрва прихватио ову Бријанову политичку замисао. Престанак француског уплитања које би сметало Мусолинију, значило је да ће италијански утицај порастати на Јадранском мору. Повећано је и присуство Немачке у економском погледу. Краљевина СХС се нашла под појачаним утицајем ревизионистичких сила, као и активности хрватских сепаратиста који су нарочито живнули када је објављено да се Ријека препушта Италији, што су сматрали за издају. Краљевина СХС је сама неодлучно поступала, не знајући да ли да за заштитницу прихвати Италију или остане уз Француску.⁵²

Званичан француски став по потписивању Римских уговора, био је примарно фокусиран на занемаривање Версајског уговора, а помињана је само међусобна подршка по питању Нејског, Тријанонског и Сенжерменског уговора. Ке Дорсе је бринуло то што је таква формулација давала простора Немачкој да заобилази Версајски уговор, а кривица је сваљивана на југословенску владу, која је саставила текст. Како би се парирало утицају Француске, чија је снага, како се сматрало, опала у корист Италије после уговора у Риму, Емануел Перети дела Рока, шеф политичког и економског одељења министарства спољних послова Француске, затражио је од амбасадора у Паризу, Мирослава Спалајковића да састави текст француско-југословенског споразума, који би био без

⁵² Stanislav Sretenović, *nav. delo*, str. 305-306.

војне конвенције, односно само са клаузулом о усаглашавању штабова обе земље у случају кризе. У извештају од 1. фебруара 1924. године, Спалајковић јавља о разговору са дела Роком - да му је предложено да у ишчекивању Пашићевог доласка у Париз, састави пројекат уговора у који би укључио оно што југословенску страну занима. Спалајковић је јавио да је ово био и став Поенкареа. Италијанска страна је и даље успоравала потписивање пакта, јављајући да треба да најпре регулишу поједина питања одвојеним споразумима. Овај потез је био и званичан почетак изградње уговора између Краљевине СХС и Француске. Уговор је, из француског угла, представљао наставак континуитета зближавања са источним савезницима, што је био процес започет 1924. године уговором са Чехословачком, само два дана пре уговора у Риму. Нинчић је међутим телеграмом одговорио да још увек није повољно време за потписивање уговора, док не дође председник владе - Никола Пашић.⁵³

Краљевина СХС је, непосредно после потписивања уговора у Риму, намеравала да започне играње улоге арбитра на Балканском полуострву, пошто је сматрала да је осигурана од италијанске претње са запада. Настојала је да утиче на Бугарску да обустави субверзивно деловање у македонској регији. У француској амбасади у Софији, говорило се о могућности југословенског упада на бугарску територију и окупације рудника Перник. Мишљење француског министарства спољних послова о овој акцији било је да је она немогућа осим у случају рата са Италијом, коју би подржала и Мађарска. За то је упитан за мишљење амбасадор у Београду - Делтел, који је сматрао да је нова ситуација мира са Италијом створила повољне услове за такву диверзију. Такође, по његовом мишљењу, нова британска влада Ремзија Мекдоналда, била је изразито пробугарски оријентисана и постојала је опасност да преко Бугарске, делује против Краљевине СХС.⁵⁴

Управо таква политика могла се видети и у Лондону, код француског амбасадора Шарла Сен-Олера, коме се један представник бугарске владе жалио на југословенске амбиције против његове земље. Сен-Олер је поручио дотичном Бугарину да не прецењује подршку коју би могао да добије у британском Кабинету. Да је ова изјава имала основа говори и податак да су Британци одбили бугарски предлог о ревидирању одредаба из Неја. Нови дипломата који је у то време био упућен у Београд на функцију амбасадора, био је Робер де Били, бивши посланик у Атини, веома искусан у балканским

⁵³ AJ, 388-14-197; 388-14-200.

⁵⁴ Stanislav Sretenović, *nav. delo*, str. 307-308.

питањима. Поенкаре му је поручивао како је од изузетне важности смирити ситуацију на иначе немирном Балканском полуострву. Поручио је да саветује југословенско уздржавање од наглих реакција на провокације суседа, што је био начин да критикује политику према Бугарској. Да би ставио под контролу југословенско деловање, а у циљу умиривања односа, поновио је предлоге о склапању билатералног споразума. Показатељ југословенског удаљавања од Француске и балансирању између те силе и Италије, био је нешто хладнији пријем француског амбасадора, за разлику од италијанског колеге - Бодрера, који је примљен са великим похвалама.⁵⁵

Британија свакако није са одобравањем гледала на француско "заокруживање" Немачке и контролу Европе. Војно-политички кругови у Лондону су у фебруару 1924. године, створили наратив да пакт између Краљевине СХС и Италије представља гарант новог мира у региону. Британско подозрење у погледу француске спољне политике у Источној Европи, било је очигледно већ после уговора са Чехословачком, тако да можемо јасно да наслутимо са каквим олакшањем су примљене вести о склапању Римских уговора. Британске стрепње нису јењавале, поготову после нарочито активне румунске иницијативе за потписивање директног споразума са Француском. Краљ Александар Карађорђевић је чак предлагао да Италија буде стављена на чело Мале Антанте. Мањак сагласја у оквиру тог савеза, био је такође очигледан знак нестабилности француског спољнополитичког програма. Момчило Нинчић, министар иностраних дела у југословенској влади, такође је устао против склапања било каквог француско-румунског уговора. Одбијао је да призна СССР, али је и одбио француски захтев да се та држава не призна док одбија да прихвати румунске границе. Југословенска штампа је одлучно напала овај уговор, видевши оно што је Румунима био циљ, а то су биле француске гаранције о чувању граница. Сматрало се, наиме, да је такав уговор окренут против СССР-а и да ће самим тим и Краљевина СХС, морати да крене у одбрану румунске границе. Говорило се да народ неће у рат "против братске Русије, за рачун румунских бојара". Још ризика изазивало је оно што је Бенеш јављао Нинчићу, да ће у случају рата са СССР-ом, Мађарска напасти Румунију.⁵⁶

Унутрашња промена у Краљевини СХС, био је долазак демократа Љубомира Давидовића на власт. Ова влада је била резултат заокрета који је извршио краљ

⁵⁵ *Isto*, str. 309.

⁵⁶ Вук Винавер, "О спољнополитичкој оријентацији Југославије...", *Зборник за друштвене науке Матице српске 1966. године, свеска 44*, стр. 54-55.

Александар, после неуспеха да се реши проблем уређења државе, међутим она није издржала ни четири месеца. У Француској је такође дошло до промене власти када је на изборима исте године победила левичарска опција, а нови премијер постао Едуард Ерио. Почетком свог мандата, Ерио је обећао Спалајковићу да ће у њему Срби имати "пријатеља и брата". Пошто је краљ Александар, који и даље није нарочито веровао влади "левог картела", због унутрашње нестабилности спречен да посети Париз, тамо се крајем 1924. године, упутио Нинчић. Италијанском посланику у Паризу, Нинчић је поручио да му Француска нуди уговор о савезу, али да он одбија да пристане на њега. Следећег дана је разговарао са Ериоом, који је поручио да није у добрим односима са Италијом. Изјавио је да је свестан да Краљевина СХС, има срдачније односе са Француском, али је ипак приметио да је са Италијом склопила јасан споразум. Жалио се да не би имао коначан одговор на евентуално питање у скупштини о споразуму са Краљевином СХС. Краљ Александар, који је почетком 1925. године могао да посети Париз, био је и даље пун неповерења према новом француском режиму. Краљ је после споразума са Италијом себи дао активнију улогу у региону. Пре свега се сматрало да треба постићи споразум са Италијом око Албаније, у коју је током 1924. године постављен пројугословенски премијер Ахмед Зогу, уместо Фана Нолија, који се противио југословенској интервенцији. Велика Британија је у овом периоду појачавала подршку Мусолинију, када је секретар за спољне послове Остин Чемберлен, посетио Рим, дајући већи престиж фашистичком режиму, који је тек 1924. године почео да се улчвршћује на власти. Нарочито је подржао Мусолинија по антибољшевичкој линији, коју је дуче посебно истицао током посете. Пошто је Мусолини био заокупљен унутрашњим проблемима, није могао да се противи југословенском присуству у Албанији, па је крајем 1924. године, дозволио својим дипломатама да дају декларацију о немешању у послове те земље. Чемберлен се у то није мешао. Још један показатељ смелије спољне политике, био је и пријем Александра Цанкова, који је иначе био непријатељски настројен према Краљевини СХС, а који је овога пута молио Нинчића за подршку против бољшевика.⁵⁷

Статус Албаније, био је дефинисан тако на Конференцији амбасадора, да је она практично стављена под италијански протекторат. Италија је међутим помно чувала свој улаз у Јадранско море, па је до тог тренутка успевала да заустави веће југословенско присуство на албанској територији. Краљевина СХС је сматрала да ће надвладати

⁵⁷ Исто, стр. 55-56.

прећутни споразум о немешању између ње и Албаније. Уговорима у Риму, Краљевина СХС је сматрала да је обезбедила себи одрешене руке по питању споразумевања са својим балканским суседима, а постојале су такође и неке наде за релаксирање италијанско-француских односа. Италија је са друге стране очекивала пораст свог утицаја и одвлачење Краљевине СХС од Мале Антанте, односно од Француске. Југословенска јавност пак, није имала поверење у споразум са краљем Александром, а и у скупштини је било протеста.⁵⁸

Упркос неслагањима између великих сила, из кабинета њихових влада могла су се чути охрабривања на корак који би омогућио трајни мир. Пројекат о гарантном пакту, иако заговаран на јесењој конференцији Друштва народа 1924. године, нарочит замах је добио са доласком Бријана на место министра спољних послова, у априлу 1925. године. Британски став о осигуравању од немачког напада, био је да, ако ће такве сигурности бити, она мора да се успостави на реци Рајни, а не на каналу Ламанш. Британци ипак нису у почетку прихватили француски предлог о немачком пакту о безбедности са источним и западним суседима, чији би гарант била Британија. Било је јасно да они не желе да ратују за Пољску. Према томе, Бријан је дошавши на место министра, морао да се помири само са Британијом, Белгијом и Италијом као странама у пакту, уз Француску и Немачку. Штреземан није обраћао пажњу на уцену се није чувао уцењивања Француске и Велике Британије, претећи им да ће Немачка, без равноправног статуса са осталим европским силама, бити приморана да се окрене Совјетском Савезу. Француска се уздала у колективну одговорност и предвиђала је да више неће бити потребно држати Немачку под претњом окупације. Бријан се надао да ће на тај начин привући Немачку ка европским земљама, чиме би је отклонио од СССР, али и створио предуслове за један општи европски економски савез. Позив на конференцију о пакту безбедности немачка влада је прихватила крајем септембра 1925. године, а тражила је повлачење тезе о немачкој кривици за рат успостављене у Версају и повлачење из града Келна, као дела окупиране територије. Британска влада је изразила чуђење што Немачка потеже таква питања која нису била најављена као предуслов за конференцију. Повлачење из Келна је такође одбијено под изговором да ни Немачка није у потпуности испунила обавезу разоружавања.⁵⁹

⁵⁸ Клод Елан, *Живот и смрт Александра I, краља Југославије*, Београд 1988, стр. 54-55.

⁵⁹ Milan Vanku, *nav. delo*, str. 33-34.

Локарно пакт је међу европске велике силе најзад унео наду у право помирење. Француске источне границе су биле признате, а Штреземан је остао да захтева само још евакуацију Рајнске области и евентуално пољски коридор. У реону Мале Антанте, ови преговори нису праћени са нарочитим одобравањем. Чехословачки премијер Едуард Бенеш је сматрао да није било пожељно да дође до француско-немачког зближавања. Предвиђао је да би у том случају Мала Антанта била изолована од француског утицаја и на неки начин препуштена Немачкој. Бенеш је настојао да успостави добре односе са Берлином и сматрао је да Немачкој треба дати део пољског коридора, како би се умирале њене амбиције. Настојао је да прикаже пољски проблем одвојен од чехословачког, како се не би доводила у питање Судетска област. Са друге стране, пољски председник Пилсудски је Немачкој нудио Аустрију, како се не би окренула ка истоку. Пакт се састојао из Рајнског пакта, то јест гарантног уговора сила потписница и више арбитражних уговора,⁶⁰

Како би се осигурао, али и избегао да провоцира Берлин, Бенеш је одлучио да опусто односе са Пољском, па је у Варшави 1925. године, потписао уговор о арбитражи. У исто време је обећавао Берлину да није посредни никакав савез, који би био усмерен против Немачке. Међутим, готово ништа није могло да угаси немачке стрепње које су овај уговор виделе као још један вид француског јачања на њиховим источним границама. Процена колико су ове стрепње биле основане, може се извести на основу заседања министара спољних послова земаља Мале Антанте, у мају 1925. године, где је француски представник молио да савезнице изразе јединство са Пољском. Овај потез показивао је, и даље присутну нестабилност у француској политици у источној Европи. Румунија је стрепећи од совјетског напада, поново тражила да потпише пакт са Француском, а у замену је нудила коришћење црноморских лука. Ово свакако није био повољан тренутак за такав захтев јер је Француска била усредсређена на сарадњу са Немачком и није желела да је провоцира, како је објаснио Бријан.⁶¹

Француска је остала да гарантује уговор Чехословачкој и Пољској, али су Британија и Италија одбиле да гарантују њихово одржавање. Немачка је била примљена у Друштво народа и добила је стално место у његовом Савету. Локарно пакт, био је посматран као својеврсни историјски догађај и велико олакшање за Европу, после кога ће уследити период просперитета. Психолошки детант свакако је довољно утицао на

⁶⁰ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 80-82.

⁶¹ *Isto*.

односе између великих сила, али далеко од тога да је овај пакт отклонио све несугласице. Према тумачењу Густава Штреземана, Немачка није прихватила границе које су јој наметнуте "здроаво за готово", већ се само одрекла права да насилним путем осваја територије. Сматрао је да насупрот војном деловању, сада стоји дипломатско, које ће бити много успешније. Овде се у потпуности слагао са Бријаном, само што је његов француски колега мислио да је тако успешно спречио Немачку да предузима било какве непредвидиве акције. На источним границама, сматрао је да има још и већу слободу, будући да није било гаранта који би одржао границе са Чехословачком и Пољском. Дејвид Лојд Џорџ је упозоравао на Совјетски Савез који није био укључен у овај споразум, сматрајући да због тога, он ипак неће унети мир у Европу.⁶²

Да је замислио о успостављању система колективне безбедности постојала и раније, сведочи и пакт о оснивању Друштва народа који је потписан 28. априла 1919. године, у Паризу а ступио је на снагу 20. јануара 1920. године. Осми и девети члан тог пакта, бавили се успостављањем сталних комисија за разоружавање.⁶³ Дванаести члан обавезује да уколико се појави некакав сукоб који би довео до раскидања успостављених односа, две стране прво поднесу случај изборном суду или Савету Друштва народа и да се не сме ићи у рат док не истекне рок од три месеца после разрешења питања. Рок за издавање извештаја у случају арбитраже Савета, дефинисан је на шест месеци, па се сматра да је то било очекивано и за судску пресуду, иако тај рок није јасно одређен. У наредном тринаестом члану, поновљене су обавезе потписница о дипломатском решавању размирица, а дата је и њихова дефиниција: размирице су, наиме, биле они сукоби који су могли да буду решени одлуком Савета или изборног суда, а које, на одређени начин, утичу на било које питање међународног права, постојање било какве чињенице, која би ако се утврди имала за резултат раскидање неке међународне обавезе или на величину и природу накнадне штете која би се платила за тај раскид. Предмет размирице ће бити предат Сталном Суду Међународне Правде, или било којој другој јурисдикцији за коју се сукобљене стране сложе или за њих постоји сагласност у билатералним споразумима две стране. На крају тринастог члана, потписнице обећавају да ће се савесно држати пресуде и да неће упућивати војску ни против једног члана

⁶² Milan Vanku, *nav. delo*, str. 36.

⁶³ *Isto*, str. 37.

Друштва народа, који је такође поштује. У случају да пресуда не буде извршена, Савет је предлагао мере у којима ће се она постићи.⁶⁴

Члан четрнаест је обавезивао Савет да организује Стални Суд за међународно судство. Његова улога била је додатно објашњена као пресуђујућа и саветодавна о свакој размирици и питању које му Савет или Суд Друштва народа буде поднео. Уколико размирица између чланова није поднета на арбитражу, чланови Друштва према члану петнаест, дају сагласност да поднесу случај Генералном Секретару. Њему парничне стране излажу свој спор са свим чињеницама и неопходним документима, а тиме дају Савету право да их објави. Ако се несугласице срећно реше, Савет је дужан да објави један експозе у којем представља цео случај. Са друге стране, уколико до решења не дође одмах, Савет објављује извештај, који ће бити изгласан једногласно или већином, у којем препоручује начине за изглађивање размирице. Свака држава чланица Друштва народа која је представљена у Савету, задржава право да објави свој извештај о размирици и њеном евентуалном решењу.⁶⁵

Пакт Друштва народа је шеснаестим чланом, предвиђао интервенцију путем санкција, а седамнаестим, у оним споровима где једна од сукобљених страна није њен члан. Не може се рећи да су ови чланови учинили да се спрече ратови, јер се и у њиховом тексту оставља таква могућност. Међутим, пакт Друштва народа је најпре заиста имао афирмативни утицај на мир и то први пут у међународном праву, као документ око кога је окупљена већина држава. Изолација САД, као и СССР-а прва својевољна, а друга условљена, представљала је очигледан разлог због кога је било теже применити уговор. Како је рекао британски политичар и некадашњи премијер Дејвид Лојд Џорџ, "без разоружавања сви уговори су шала".⁶⁶

Пактом потписаним у Локарну, представници великих сила, а нарочито француски министар спољних послова Бријан, надали су се да ће утемељити европски мир, који је био обећан у Версају. Остало је, међутим, отворено питање источне Европе, поготову у земљама које су се граничиле са Немачком. Земље Мале Антанте, први пут су поменуле планирани пакт о колективној безбедности, на састанку 7. септембра 1925. године у Женеви. Велика Британија је 1. септембра, покренула иницијативу "балканског

⁶⁴ Momir Stojković, *nav. delo*, str. 6-7.

⁶⁵ *Isto*, str. 7.

⁶⁶ Milan Vanku, *nav. delo*, str. 36-38.

Локарна", меморандумом упућеном владама Југославије, Бугарске и Грчке.⁶⁷ Штреземанова замисао да, преко Париза, убеди велике силе како Немачка више није ратоборна, имала је ефекта на дотадашње добре односе са Совјетским Савезом. Заменик секретара спољних послова Литвинов, претио је да и СССР, може кренути путем пактирања са Француском и Пољском, као одговор на промену немачког курса. Пашић је такође размишљао о успостављању односа са СССР-ом, сматрајући да он више не игра безначајну улогу на међународној сцени. Преговори Нинчића и министра спољних послова Грчке, Рендиса, требало је да покажу спремност за балкански Локарно. Италија није благонаклоно гледала на ове преговоре, сматрајући да ће остварење овог пакта бити једна француска победа. Међутим, овај пакт није могао бити финализован због сукобљавања око железничког питања. Рајнски пакт о безбедности, први пут је дошао на озбиљан испит, приликом грчко-бугарског сукоба, на граници, октобра 1925. године, познатим као "рат пса луталице". У новембру, грчки министар Пангалос, поставио је франкофила Лукаса Руфоса, за министра спољних послова, са нарочитим задатком да предложи балкански Локарно. Резултат његовог рада представљен је као "Projet de convention d'arbitrage entre les etats balcaniques". Француска влада је међутим, сматрала да је такав предлог безначајан јер Нинчић никако није пристајао на уговоре док се не реши питање пруге ка Солуну и мањина на простору Егејске Македоније са Грчком, као и комита на простору Македоније са Бугарском.⁶⁸

Упркос делимичном измирењу које су сви творци спољне политике препознали и поздравили, на Средоземном мору, још увек је трајала италијанско-француска борба за утицај, која се преливала и на Балканско полуострво. Било је очигледно да је Мусолинијева политика подршке Француске у средњој Европи, имала за циљ смањење француског мешања у балканске прилике. Британска спољна политика је била за балкански Локарно, а против француско-италијанског сукоба, на који је гледано као на шансу за јачање Немачке. Британски секретар иностраних послова Чемберлен, настојао је да у балкански и подунавски пакт уведе Италију, која му је требала због притиска на Турску.⁶⁹

Француска политика такође је била усмерена ка балканском пакту, по узору на Рајнски пакт као део Локарна. Резултати француског агитовања, ипак нису били задовољавајући. Од иницијативе да Југославија потпише уговор са Турском, дошло је

⁶⁷ *Isto*, str. 38.

⁶⁸ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 84-86.

⁶⁹ *Isto*, str. 89-90.

само до посете турског министра у децембру 1925. године. Ке Дорсе је потенцирао и обнављање савезништва које је Краљевина Србија имала са Грчком, како би Краљевина СХС одржала директан контакт са Француском, у случају избијања рата. Нинчић је био изричит у условима које је постављао за зближење са Грчком. За југословенску јавност, грчки предлог о арбитражном пакту, био је готово увредљив јер се сматрало да показује грчку неспремност да изађе у сустрет југословенским интересима. Уместо воље да потпише споразум, грчка влада предлаже пакт за који је раније речено да неће бити прихваћен.⁷⁰

У Румунији је влада генерала Аверескуа, тражила начине да се осигура од претњи са којима се сукобљавала. Највећу опасност представљао је Совјетски Савез, који се непријатељски односио према Версајском поретку и одбијао да призна румунске границе, које би укључивале Бесарабију. Румунија је имала подударне интересе са Краљевином СХС, по питању реакције против Мађарске, што се могло видети и усаглашеним деловањем Мале Антанте. Савезници се међутим нису слагали око деловања против Совејтског Савеза.

Источноевропске земље су, после Локарно пакта остале забринуте да ће бити изоловане од својих западних савезника. Ово се у првом реду односило на Пољску и Румунију. Ове две државе је, у време непосредно после Локарна, повезивао војни савез из 1921. године, који је био, у првом реду, усмерен против Совејтског Савеза. Осетивши да је време да додатно осигура своје границе, влада Аверескуа, је одлучила да склопи нови споразум са Пољском, 26. марта 1926. године. Француска није добро гледала на ово зближавање. Румунски посланик у Берлину, јављао је да француска дипломатија гледа да спречи све кораке који би повезивали Немачку са СССР, а румунско-пољско зближавање води управо ка томе.⁷¹

Међутим, уговор две угрожене земље није могао да гарантује њихову безбедност. Зато је Румунија тражила гаранцију својих граница од западних земаља. Авереску је сматрао да је најзад дошао повољан тренутак да склопи пакт са Француском. Уједно је сматрао да треба тражити пакт са Мусолинијем како се он не би побунио против јачања француског утицаја на истоку. Мусолини је очекивао да ће његов пакт са Румунијом превагнути у односу на француски. У осталом, тај споразум се уклапао у италијанску политику зближавања са Румунијом и Бугарском, што је имало за циљ да истисне

⁷⁰ Vuk Vinaver, "Da li je jugoslovensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez?", *Vojnoistorijski glasnik*, god 22. br. 1, Beograd 1977, str. 160-161.

⁷¹ Gligor Popi, *Jugoslovensko-rumunski odnosi 1918-1941*, Novi Sad 1984, str. 68-69.

француски утицај и окружи Краљевину СХС. Румунија је потписала уговор са Француском, 10. јуна, а са Италијом 16. септембра 1926. године. Румунија је добила гаранције на Бесарабију које је тражила.⁷²

Пакт Италије и Румуније садржао је и члан, по којем би Румунија остала неутрална у случају рата са другим чланом Мале Антанте, што је била директна последица Мусолинијеве дипломатске офанзиве у Подунављу, са циљем да расточи француски утицај. Билатерални споразум између Краљевине СХС и Румуније, ипак је био обновљен, 1926. године, па је то представљало некакву гаранцију о одржавању Мале Антанте.⁷³

Други крак италијанског продора на Балканско полуострво ишао је преко Албаније. Италијанско присуство у Албанији било је гарантовано још 1915. године 6. и 7. чланом тајног Лондонског уговора. Италији су препуштена острва Сасено и град Валона са залеђем. Иако је Италија, током Првог светског рата, запосела северни део Албаније, није одржала своје право да задржи освојене територије на конференцији мира. Питање Албаније је коначно решено 1921. године, тако да Италији није остало ништа од албанских територија, али јој је дато право гаранта албанске независности. Са поновним доласком Ахмеда Зогуа на власт у Албанији, 1924. године, после кратке владе Фана Нолија, италијанска политика се изнова заинтересовала за проширење свог утицаја.⁷⁴

Свој утицај Мусолини је намеравао да оствари пре свега економским мерама, односно зајмовима којима би подигао албанску привреду и везао је за Италију. Основане су Албанска народна банка и друштво СВЕА (’’Società per lo sviluppo economico dell’Albania’’), уз помоћ италијанских банака. У Београду, су са неповерењем гледали на ове италијанске кораке. Поводом преговора о мораторијуму за отплату албанског зајма, штампа, широм Европе је пренела вест да Италија разматра да склопи царинску унију са Албанијом. Иако нема јасне потврде у дипломатској грађи да је унија била понуђена, из неких мемоарских извора се може закључити да је предлог постојао још тада. Лидери опозиције у Краљевини СХС, поднели су интерпелацију министру иностраних дела, Маринковићу, у којој су тражили предавање албанског питања Друштву народа. Маринковић је тврдио да нема основа за сумње да ће Албанија, на крају, постати

⁷² *Isto.*

⁷³ *Isto*, str. 70.

⁷⁴ Živko Avramovski, ’’Италијанска економска пенетрација у Албанију 1925. до 1939. године’’, *Историја XX века*, зборник радова 5, Београд 1963, стр. 139-141.

италијански протекторат. Светозар Прибићевић, вођа Самосталне демократске странке, предводио је напад на Маринковића и тврдио да прети рат, уколико се питање не пренесе Друштву народа.

Мекши став Маринковића може се објаснити приликама у економској политици. Очекивало се узимање великог зајма у износу од педесет милиона фунти стерлинга од америчких и британских банака, за шта је било потребно опуштање односа са Италијом. Опозиција је протествовала и због нетунских конвенција, које су имале за циљ да уреде царинске односе Краљевине СХС и Италије. Ратификација ових конвенција суочила се са демонстрацијама народа који је сматрао да иду превише у корист Италије.⁷⁵

Италијанска штампа, после посете секретара за спољне послове Остина Чемберлена, победоносно је писала о томе да нема баријера британско-италијанској сарадњи и да је дошло време да Италија убира плодове победе, која јој је ускраћена 1919. године. Почетком 1925. године, Ахмед Зогу је обећавао Италији пуну подршку у плановима економског пробоја у Албанију, у замену за подршку његовој влади. После италијанског економског пробијања у Албанију, Алојзи, амбасадор Италије у Тирани, тражио је 1926. године, од албанске владе Ахмеда Зогуа да званично пристане на одлуку великих сила из 1921. године о признању Италије као гаранта независности Албаније. Овај потез био је у Краљевини СХС протумачен као директни напад на албанску независност и југословенске интересе. Момчило Нинчић, који је дошао на место министра иностраних дела после Маринковића, изразио је посебну забринутост за ове догађаје. Сматрао је да "термин гарант независности", може да значи да Италија има право да војно интервенише на територији Албаније.⁷⁶

Овај сукоб је представљао изненађење за југословенску владу, која је после споразума у Риму из 1924. године, сматрала да може да води профранцуску политику, паралелно са проиталијанском. Такав став је био очигледан и на састанку Мале Антанте на острву Блед, где су се сва три представника сложила око сарадње са Италијом. Краљевина СХС је била у незавидној ситуацији према Италији јер још увек није ратификовала нетунске конвенције. Нинчић их је у јуну 1926. године поднео на увид скупштинском одбору, али се против њих и даље бунила опозиција, говорећи како ће југословенска држава постати колонија уколико дође до ратификације тих одредби. Протести против Италије, проширили су се по целој земљи, па је питање ратификације

⁷⁵ *Isto*, str. 154-156.

⁷⁶ Vuk Vinaver, ''Engleska i italijansko 'zaokruživanje Jugoslavije' 1926-1928'', *Istorija XX veka, zbornik radova VIII*, Beograd 1966, str. 78-81.

постало извор нестабилности за Краљевину СХС, више него начин да се учврсте односи са Италијом.⁷⁷

Нинчићева политика састојала се у томе да се поново посвети потписивању пакта са Француском, а потом Италијом. Неповерење између ових сила, отежавало је тај подухват, па је он разматрао и опцију трилатералног споразума. Овај план јако је узнемирио Немачку, која је сматрала да би он био окренут против аншлуса Аустрије, што Краљевина СХС није имала за циљ. Југословенска дипломатија се правдала да само жели да прошири локарни споразум на Балканско полуострво. Нинчић је најпре топло дочекан у Риму, али није добио дефинитивна уверења да ће Италија подржати споразум који би укључивао Француску. У следећој посети Паризу у споразуму са Бријаном израдио је нацрт уговора. Италији је било понуђено да приступи његовим одредбама. Уговором би стране гарантовале да неће водити рат једна против друге, осим у предвиђеним случајевима, заједничко разматрање спољних претњи стању установљеном претходним уговорима и поверавање свих међусобних спорова Друштву народа. Била је предвиђена и заједничка акција против земље која нападне неку од потписница у циљу "одбране легитимних националних циљева".⁷⁸

Мусолинијев амбасадор у Паризу, Авецана, је Бријану саопштио да Италија не прихвата тројни пакт и да неће пристати на француско-југословенски пакт пре него што се потпише италијанско-југословенски. Када су се коначно састали, Бријан је изјавио Нинчићу, да се слаже са италијанским ставом. Текст уговора, једино је могао да буде парафиран. Бријан је у писму потврдио ту одлуку Нинчићу, рекавши да ће "пакт пријатељства за мир и поредак", као и арбитражни уговор бити потписан за шест месеци почев од 20. априла 1926. године, ако једна од две потписнице то затражи. Мусолини је наредни период искористио да учврсти свој положај на Балкану, покренувши преговоре са Грчком, Бугарском и Мађарском, као и Аустријом, која је у том тренутку била за Немачку. После Нинчићевог повратка, било је јасно да Француска неће пристати на потписивање споразума ако се Краљевина СХС, пре тога не договори са Италијом. Било је такође јасно да у Београду споразум са Италијом никоме није потребан, а нико га није ни желео.⁷⁹

⁷⁷ *Isto*, str. 82-83.

⁷⁸ Živko Avramovski, *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938. Knj. 1, (1921-1930)*, Beograd 1986, str. 377-378.

⁷⁹ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 94-96.

Средином 1926. године, Мусолинијева жеља да прошири утицај на Балкан, изгледала је достижно. Зауставио је преговоре о пакту између Краљевине СХС и Француске, а сам је покренуо иницијативу за споразум подунавских земаља. На место посланика у Београду, уместо Контаринија, постављен је, стручњак за Дунав и Балкан, Бодронаро. Нинчић је увидео да се развија нова италијанска политика, у којој је Мусолини настојао да игра двоструку игру, пре свега са Француском, настојећи да добије право на Тангер и да Француска призна италијанску мањину у Тунису. У априлу 1926. године, одлазак Луја Бартуа у Рим, био је у Београду посматран с подозрењем. Сматрало се да је Француска спремна да тргује Балканом да би се споразумела око северноафричких колонија. Нинчић је сада почео још опрезније да се односи према ситуацији са Италијом. Сматрајући да ће имати потешкоћа, углавном због Мусолинијевих преговора са Бугарском, одлучио је да убрза сопствене преговоре са Грчком, надајући се да ће то натерати бугарску владу да попусти. У исто време, тражио је од Бријана да парафира текст пакта и арбитражног споразума, како би се и притисак на Италију повећао. Нинчић је међутим сматрао да је прво неопходно парафирати војни додатак, што Бријан није хтео да послуша. У мају се састао са Бријаном у Женеви, да размени мисли око тренутне ситуације. Требало је такође радити на томе да се добије нови кредит за оружје, на чему се посебно ангажовао краљ Александар. Уговор је потписан између делегата генерала Сировија и генерала Трифуновића 10. јуна 1926. године.⁸⁰

Сматрајући да је добио одрешене руке да успостави свој утицај на Балканском полуострву, Мусолини је прешао у офанзиву. Уосталом, када је Париз одбио да потпише пакт о пријатељству са Краљевином СХС, створио се повољан тренутак за такву дипломатску акцију. Склапање француско-румунског пакта у јуну 1926. године, у Београду је био протумачен као успех француског противљења Мусолинију. Очекивао се и уговор на релацији Београд-Париз. Уговор са Румунијом, Француска је саставила слично парафираном уговору са Краљевином СХС. Садржао је гаранције о сарадњи у одбрани мира и поретка, политичке консултације и заједничко деловање уколико дође до угрожавања насталог стања, али је изостала гаранција румунских граница.⁸¹

Мусолини је у то време демантовао да има претензија у колонијама Тангеру, Тунису и Етиопији, чиме је могао да се изговори за ширење утицаја на Балканском

⁸⁰ *Isto*, str. 98-99.

⁸¹ Vuk Vinaver, *Francusko- jugoslovenski pakt*, str. 168.

полуострву и прекидање француског утицаја. Када је видео да од ратификације нетунских конвенција неће бити ништа, имао је и начин да напада Краљевину СХС, како не испуњава своје обавезе. Француској је предложио уговор који би решио питање источног Средоземља, али у том правцу ништа конкретно није урађено све до септембра 1926. године. Мусолини је онда оптуживао француску владу како намерно кочи преговоре. Састао се са Чемберленом, 30. септембра 1926. године, у Ливорну и на том састанку је објавио да ће спровести преговоре са Мађарском, Румунијом, Бугарском и Грчком. За Албанију је рекао да ће склопити пакт који ће обезбедити њену независност. Мусолинијева недоумица, била је да ли да се определи за склапање пакта са СССР-ом, за шта је и у Москви било интересовања или да се на линији сарадње са Великом Британијом удаљи од те државе, што би отворило пут ка Румунији. Преговори са Аверескуом, у априлу 1926. године, представљали су кретање ка другој опцији. Француски посланик у Букурешту упозоравао да Румунија не треба да склапа споразум са Италијом. Док су ови преговори текли Мусолини је разматрао две опције. Прва је била румунско-италијански пакт, а друга румунско-бугарски пакт под италијанским покровитељством. Ни после потписивања пакта са Румунијом, 16. септембра, Мусолини није био сигуран да ли да тај споразум ратификује одмах, што је наравно еуфорично пропраћено у Паризу, мада се француска дипломатија није показала нарочито поузданом у том периоду.

Да би издвојио Грчку из италијанског утицаја и надокнадио релативно опадање Мале Антанте, Нинчић је убрзао дуге преговоре са Атином. Био је уверен да ће добити управу над солунском пругом и тај подухват му се испрва исплатио. Најзад је потписан споразум, који је садржао концесије око луке и пруге, а одвојено је потписан и пакт о пријатељству. У Грчкој, међутим, на овај споразум није гледано са одобравањем, па су се политичке странке побуниле и збациле диктатора Пангалоса. Нови председник владе био је Михалакалопулос, који је одмах заокренуо политику и отпочео преговоре са Мусолинијем, одбивши да ратификује југословенско-грчки споразум.

Нинчићев неуспех узроковао је нешто другачију политику коју је повео краљ Александар. Први пут се јавила његова жеља да се приближи Немачкој, како би се боље осигурао од Мусолинијевог утицаја, чак поменувши немачком амбасадору, како је Италија издала Немачку 1915. године и како не треба да јој верује.⁸²

⁸² Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 101-103.

Друга половина 1926. године, било је неизвесно време за Балканско полуострво, нарочито у Албанији. Краљ Александар се бринуо за југословенски утицај у влади Ахмеда Зогуа, који се гасио још од почетка године. Ипак југословенска влада је сматрала да треба да га остави на власти, верујући да и даље може да изврши некакав утицај на њега. Као алтернатива тој политици, наметао се Цена-бег Црноглавић, који је сарађивао са српском владом још од владавине Есад-паше Топтанија. У Зогуовој влади Цена-бег је био на месту министра унутрашњих послова. Како је опадао утицај југословенске државе, смењивани су чиновници који су јој били одани. У тренутку када се ближио расплет тих догађаја, Цена-бег је наиме позивао своје присталице ради коначног обрачуна са Зогуом, краљ је послао Нинчићу пуномоћје да потпише споразум са Бријаном уколико за то буде прилике. Поручио му је да ако не потпише споразум, не сматра то својим неуспехом, него се одмах врати у Београд.⁸³

На Нинчићев нови одлазак у Париз, у октобру 1926. године, Мусолини је, видевши да треба да се окрене у потпуности против Краљевине СХС, запретио да ће послати двадесет дивизија на границу и "дати лекцију Југославији". Нинчић је морао да код италијанског амбасадора у Паризу, објашњава како је поново одложио пакт са Француском. Оно што је Италија замерала биле су нетунске конвенције, али то Нинчић више није предлагао из страха од опозиције. У исто време Мусолини се побунио против француске политике збрињавања антифашистичких емиграната, што је јасно означавало одустајање од преговора са Паризом. Са Нинчићем се у Паризу нашао и краљ Александар, али су Бријан и нови председник владе, Поенкаре, поново одбили да потпишу пакт изговарајући се да би то изгледало као да парирају Мусолинијевом италијанско-румунском пакту. На италијанску карту ће Француска и у наредном периоду играти у повлачењу пред пактом са Краљевином СХС.⁸⁴

Уследио је Дукађинијев устанак у северној Албанији, који је владин лист "Време", поздравио као позитивну промену и објавио да су устаници пред Скадром, иако став југословенск владе према томе, није био у потпуности формиран. Ипак, Зогу је без великих проблема угушио устанак. Оптужио је југословенске агенте за његову организацију и послао Цена- бега у Београд у функцији амбасадора, што га је удаљило од центра збивања. Потом је Мусолини искористио прилику да коначно потпише споразум који је дуго тражио. Потписан је такозвани Тирански пакт, 27. новембра 1926.

⁸³ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, 3, *У европској политици*, стр. 51-52.

⁸⁴ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 169.

године, који је требало да чврсто веже Албанију уз Италију. Потписнице су гарантовале да ће заједно одржавати "status quo" у Албанији и да неће бити уговора са трећом страном који би био противан њиховим интересима. Овај члан је дефинитивно искључивао југословенски утицај из Албаније. Италије је добила право да војно интервенише у Албанији, што је у Краљевини СХС, било дочекано са великим нерасположењем. Нинчић је сматрао да је у потпуности разорена његова спољна политика и то "нелојалношћу италијанске владе" и демонстративно је поднео оставку на министарско место.⁸⁵

2.2. Преговори о трговинском уговору са Француском и Немачком

Први знак опадања француског утицаја дошао је већ касно за владу у Београду, која је и даље настојала да се споразуме са Бријаном. Сада је већи сукоб са Мусолинијем изгледао неминовно и још опасније је деловало стање без уговора са Француском. У исто време, немачки утицај у Краљевини СХС започео је своју експанзију још 1926. године преговорима о економском споразуму. Преговори о овој сарадњи, текли су под будним оком француске дипломатије, којој се никако није свиђала било каква немачка експанзија у Подунављу. Француски амбасадор у Берлину, Пјер де Маржери, са подозрењем је гледао на пријем новог југословенског посланика Живојина Балугџића, који је изградио добре везе са немачком владом. Немачка се ограничавала само на културне и економске уговоре и изјављивала како нема намеру да склапа никакав политички споразум, али Маржери јој није веровао унеколико и због свеопште подршке немачке јавности Краљевини СХС у сукобу са Италијом. Југословенско-немачка сарадња је у француским очима изгледала као усмеравање ка аншлусу Аустрије. Како би се амортизовала та претња, Немачка је паралелно водила преговоре и са Француском и оба уговора су била потписана у другој половини 1927. године. Најпре је био потписан немачко-француски уговор, да би се 6. октобра, Немачка споразумела и са Краљевином СХС. Уговором су гарантовани статус повлашћене нације по принципу реципроцитета, узајамна помоћ у правним и пореским питањима и укидање обавезе добијања виза за путовања. Из Краљевине СХС извозили су се пољопривредни производи, а из Немачке индустријски. Ток ових преговора могао је и повољно да утиче на француско-

⁸⁵ Бранислав Глигоријевић, *Краљ Александар Карађорђевић*, стр. 52-53.

југословенски пакт са чијим потписивањем је Француска јако одуговлачила са циљем да југословенску влада присили да отплати кредите.⁸⁶

Стари трговински уговор између Краљевине СХС и Француске, отказан је 19. јуна 1925. године, када је у Краљевини СХС уведена нова царинска тарифа. Током 1926. године, преговори су вођени између Француске и Краљевине СХС о трговинском споразуму, који је започет у другој половини године. На захтевање из Београда марта 1926. године, Бријан није био спреман да одговори, јер је у току била криза владе у Француској. Ипак, уверавао је да ће око садржине све остати исто како се договорио са југословенским министром. После успостављања нове владе, Бријан је поново потврдио наставак сарадње две државе у потписивању трговинског уговора, што је Спалајковић јавио Нинчићу.⁸⁷

Када је југословенска делегација у јуну 1926. године, стигла у Париз, курс динара је био у паду и изгледи да ће делегација успети у својој мисији су били слаби. Француска није хтела да прихвати одредбу о највећем повлашћењу из принципа Ке Дорсеа, који је већ имао решене трговинске односе и није хтео да тај статус прошири на неку трећу државу. Француски захтеви су се односили на ниску царинску таксу на њихову луксузну робу, и право француских грађана да се населе на територији Краљевине СХС, како би водили предузећа.⁸⁸

Преговори су затим били прекинути на молбу француских делегата, јер су сматрали да је потребно спремити нови пројекат трговинског уговора, а и како би завршили преговоре са Шпанијом, Немачком и Турском. Сматрали су да је план о том уговору у том тренутку постојао пре него што су преговори прекинути. Негирали су да је питање насељавања и оснивања предузећа одиграло улогу у прекидању тих преговора. Наставак је планиран за половину септембра, када ће француски делегати бити готови са израдом пројекта уговора, а очекивао се и повратак председника делегације Серија, који је био на путу у Турској. Југословенски делегати су такође имали да заврше преговоре о трговинском уговору са Белгијом и Енглеском.⁸⁹ Спалајковић је 26. септембра, јавио да су преговори одложени због одсуства два делегата, а да очекује да ће се они продужити ускоро.⁹⁰

⁸⁶ Stanislav Sretenović, *nav. delo*, str. 338-339.

⁸⁷ AJ, 388-14-357; 388-14-358.

⁸⁸ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 440-441.

⁸⁹ AJ, 388-14-360.

⁹⁰ AJ, 388-14-363.

У следећем извештају који се тичао трговинског уговора, од 6. октобра 1926. године, Спалајковић је јавио да је делегација констатовала да основне одредбе француског пројекта уговора не одговарају принципу једнакости, већ су једнострано настојали да вежу југословенску економију уз своју корист. Спалајковић се обратио Бертелу, по питању скупих царина и највећег повлашћења. Он му је одговорио да ће у замену дати минималну тарифу на увоз и на тај начин постићи једнакост. Сложили су се да се преговори наставе даље.⁹¹ Као стручњака за питања фабрика у преговорима био је у Париз упућен инспектор министарства социјалне политике Душан Јерemiћ.⁹²

Извештај о резултатима рада делегације стигао је код Спалајковића 4. новембра 1926. године, који је он упутио министру Нинчићу. Отворена питања у уговору су била питања највећег повлашћења са једне стране и минималне тарифе с друге по члану 1. и 3. француског нацрта, затим питање царинске уније у вези са највећим повлашћењем, конвенција о ознаци порекла и питање речне пловидбе. О овим питањима требало је да се изјасни југословенска влада.⁹³ Почетком 1927. године, опет се одуговлачило са потписивањем споразума. Ново заустављање преговора, догодило се због француског непристајања на реципроцитет по питању највећег повлашћења. Себи су одређивали повољни статус, а југословенској страни су нудили ограничено највише повлашћење. Французи су још тражили да им друга страна гарантује неке царинске таксе, а заузврат су делегати Краљевине СХС истакли артикле који их највише занимају, како би за њих изборили снижење такси. Тражили су и гаранцију о највишем повлашћењу по питању царинске уније, поготову по питању такси за вино. Француска иницијатива покренула је преговоре у марту, траживши од амбасаде у Паризу да упути делегацију да заврши преговоре. У амбасади су изјавили да је то немогуће и да је потребно окупити стручњаке по том питању. После саветовања са владом, делегација Краљевине СХС је одлучила да прихвата француске предлоге о клаузули највећег повлашћења и дат је пристанак да се, у уговору, не спомиње царинска унија. Француска делегација је тражила и да им се достави које земље могу да уђу у царинску унију, а југословенска делегација је нагласила да би то највероватније, могле бити балканске државе. Царине на вино биле су 60 динара на вино у бурадима и 70 динара на вино у флашама по хектолитру.⁹⁴

⁹¹ АЈ, 388-14-365.

⁹² АЈ, 388-14-367.

⁹³ АЈ, 388-14-369; АЈ, 388-14-370.

⁹⁴ АЈ, 388-14-372; АЈ, 388-14-373; АЈ, 388-14-374.

Овај став о вину знатно се мењао због поделе на "обична" и "фина" вина коју је захтевала француска страна, односно случајеве у којима су вина са потврдом географског порекла. Југословенска страна је намеравала да понуди цену тарифе на 45 динара за обична вина која имају заштиту назива порекла у бурадима, а 80 у флашана, а за она која немају заштиту, 60 динара у бурадима, а 100 у флашама.⁹⁵ Ове цене су биле ипак превише високе за Французе, па је Спалајковић поновио прву понуду без обзира на географско порекло.⁹⁶ Неке од промена у тексту уговора, које је југословенска влада уносила односиле су се на трговину са француским колонијама и прекоморским поседима и мандатима француске, што је било усмерено ка трговини дрветом у Алжиру и Тунису.⁹⁷ Што се тиче питања вина, потврђено је да Краљевина СХС нема интереса да дели увезено вино по принципу заштите географског порекла, јер би онда друге државе имале право да југословенски извоз диференцирају по пореклу.⁹⁸

Ипак, ни у 1927. години, преговори нису могли да се закључе. Бријан је лично опомену Маринковића да попусти. Даљи проблеми су се јављали око усаглашавања права пловидбе на морским и речним путевима. Закон о уговору о трговини и пловидби између Србије и Француске, донет је 1907. године, у Краљевини Србији и представљао је допуну конвенције из 1893. године.⁹⁹ Француска је упорно предлагала регулисање нових односа путем Барселонске конвенције, коју Краљевина СХС, никада није потписала. Југословенска влада је сматрала да је допунски протокол те конвенције штетан по њене интересе. Њоме је дефинисана потпуна једнакост поступка за све државе потписнице конвенције, што су, с југословенске стране, сматрали за неприхватљиво, јер су желели да заштите транспорт, који је до тада обављан преко југословенског бродарства. Предложено је да се француском "Друштву за пловидбу на Дунаву" дозволи пристајање у Савском пристаништу ради истовара робе, а у пристаништима на Бегејском каналу и Тамишу улаз ради утовара и истовара робе, у оба случаја вршена бродовима "Речне Пловидбе СХС".¹⁰⁰

⁹⁵ АЈ, 388-14-398.

⁹⁶ АЈ, 388-14-443.

⁹⁷ АЈ, 388-14-447.

⁹⁸ АЈ, 388-14-450.

⁹⁹ АЈ, 388-14-602.

¹⁰⁰ АЈ, 388-14-575.

Због потписивања уговора, који су се отегли до краја 1928. године, министар трговине и индустрије, Мехмед Спахо је посетио Париз у децембру.¹⁰¹ Када је све било уговорено, потписана је "Конвенција о трговини и пловидби", у Паризу, 30. јануара 1929. године.¹⁰² За све ово време, лакше је било уговорити односе са земљама са којима је југословенска држава имала већи транзит. Југословенска трговина према француској је, на крају сваке године, почевши од 1926. са изузетком 1937. године, имала негативан биланс, односно југословенски извоз је увек био мањи од увоза, иако су југословенски политичари молили Француску да се више ангажује. С друге стране, упркос превасходно лошим политичким односима са Италијом, у неким годинама профит је износио и преко једне милијарде динара. Касније је ту цифру прешла и трговина са Немачком. Укупан југословенски извоз у Француску, обично је износио свега 3%, док су традиционална тржишта за југословенски извоз била Чехословачка, Италија, Немачка и Аустрија.¹⁰³

2.3. Пакт о пријатељству

После потписивања Тиранског пакта, Нинчић је у разговору са француским и енглеским послаником у Београду, поменуо да ће одмах по уласку италијанских трупа у Албанију, југословенска војска заузети њену северну половину. Бријан је пред крај 1926. године, уверавао италијанску дипломатију да жели споразум између Француске и Италије и да је због тога одложено потписивање пакта са Краљевином СХС. Све су ово били покушаји да се, са различитих страна стабилизује ситуација, у којој је Мусолини постајао све јачи и непредвидивији. Италијанска штампа се питала да ли је заиста Француској вреднија Краљевина СХС од Италије, у погледу савезништва према Немачкој и тражила је да се Балканско полуострво препусти италијанском утицају.

Спалајковић је 10. марта 1927. године известио да се окупља војска код Скадра и пренео да се југословенска влада уздржи од корака које би Италија могла да искористи као повод за сукоб. Мусолини је још у јануару, спремао пакт Рим-Будимпешта-Букурешт-Софија. Посета мађарског председника Бетлена Риму, била је један корак ка том споразуму. Француска реакција против те Мусолинијеве непослушности било је објављивање пакта који је потписан са Румунијом у јуну прошле године. Француска још увек није попустила пред Мусолинијем и није намеравала да се одрекне свог блока у источној и јужној Европи. Италијанска штампа је ширила гласине о генералској клици у

¹⁰¹ AJ, 388-14-600.

¹⁰² Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 441.

¹⁰³ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 436-437.

Београду, која се спремала да изврши напад на Албанију. Бријан се потрудио да разувери британску владу која је бурно реаговала поводом ових вести и докаже да су то лажи које шири Мусолини. Бертело је такође уверавао Спалајковића 11. априла, да је Француска за мир, али да ће реаговати у корист Краљевине СХС ако Мусолини нападне.¹⁰⁴

Нови министар спољних послова, Војислав Маринковић, изјавио је да неће толерисати италијанске провокације, а да Мусолини то све чини само зато да би одвојио Краљевину СХС од Француске. Бријан је и у својој посети Лондону изјавио подршку Краљевини СХС и тврдио да је Мала Антанта ојачала. Совјетском амбасадору је такође говорио како постоји уговор о одбрани између земаља чланица Мале Антанте, иако то није био случај. СССР је иначе, стао на страну Краљевине СХС у сукобу са Италијом, иако га она још увек није признала. Француски амбасадор у Москви је, поводом тога, предлагао стварање некаквог југословенско-совјетског контакта, како би се одредила политика према Немачкој. У мају је дошао и званичан захтев Совјетског савеза о признању, али то још није могло бити прихваћено у Београду.

Још у марту, када су ствари око афинитета СССР-а у овом сукобу постале очигледне, италијанска дипломатија је одлучила да потпише конвенцију о Бесарабији. Потез усмерен против СССР, у том тренутку је био у исто време подударан са британском политиком, па се тако Мусолини још чвршће везао уз Лондон. Потписан је и арбтражни уговор између Мађарске и Италије, још један начин да се подрије утицај Француске у региону.¹⁰⁵

Југословенски генералштаб је одлучио да почне са градњом одбрамбених утврђења на граници са Италијом, како би спречио војни напад који се очекивао у том правцу. Југословенска влада је, у августу, радила на зближавање с Бугарском, како би некако смањила италијански утицај, који је задирао све дубље. У Софију је, као краљев повереник, био послат Антон Корошец. Убрзо је међутим, уследила акција ВМРО и убиство генерала Ковачевића, што је прекинуло преговоре и додатно заоштрило односе према Бугарској.¹⁰⁶

Став британског државног секретара Остина Чемберлена о југословенско-италијанском сукобу, након што је схватио да нема милитантних група у Београду, био је да помири две земље. Француске колеге су му преносиле да су одбили да потпишу споразум са Краљевином СХС да не би додатно иритирали Мусолинија. Како би се

¹⁰⁴ Vuk Vinaver, *Francusko- jugoslovenski pakt*, str. 173-174.

¹⁰⁵ Gligor Popi, *nav. delo*, str. 70.

¹⁰⁶ Vuk Vinaver, *Francusko- jugoslovenski pakt*, str. 175.

уверио о стању у Албанији, намеравао је да пошаље комисију која би се састојала од британских, француских и немачких официра са једним југословенским и италијанским. Противљење Париза је било одлучујуће у одустајању од ове акције. Ке Дорсе је сматрао да никаква комисија неће превазићи југословенско-италијанске неспоразуме око Албаније. Француска је признавала Британији да је најквалификованија да преговара са Италијом, док се сама обавезивала да рашчисти односе са Краљевином СХС. Сматрала је да је решење лежало у ратификацији нетунских конвенција, с југословенске и додатног дефинисања нејасних клаузула Тиранског пакта са италијанске стране.

По овом питању, Чемберлен је упутио писмо Мусолинију преко британске амбасаде у Лондону, којим је позивао Италију да прва преузме иницијативу око Тиранског пакта. Ово је био јасно пројугословенски корак, јер је Мусолини стално инсистирао на томе да се прво ратификују нетунске конвенције. Говорио је и како нема гаранције да неће бити инцидента уколико не дође до смирења на релацијама Београд-Рим. Мусолини се међутим, није слагао са овим ставом Форин офиса и изјавио је британском амбасадору Грејему да је Тирански пакт савршено јасан и да неће предузети никакве кораке да их објашњава Београду. Грејем се наљутио и одговорио да није јасно у којој мери је Италији дозвољено да гарантује албански политички, правни и територијални статус кво док је на власти Ахмед Зогу. Мусолини се изговарао да је за Италију, Албанија битна колико и за Британију Малта или Гибралтар.¹⁰⁷

Мусолини је на крају ипак пристао на разјашњавање чланака амбасадору Милану Ракићу. Ипак и упркос британске интервенције односи су остали неповерљиви. У Тирани се Зогу побунио на вести о овим преговорима, плашећи се угрожавања албанске независности, уколико дође до промене текста Тиранског пакта. У Албанији је постајало све несигурније по југословенске службенике и у јуну 1927. године, на хапшење једног од њих у Тирани, Маринковић је реаговао оштром нотом и прекидом односа са Италијом. Сматрао је да је то делотворан начин обрачуна са Италијом, како би спречио теже провокације, на које би морао да одговара силом. Ракић је јављао да Италија сада у свему што није у њену корист на Балканском полуострву, види утицај Француске.¹⁰⁸

Амбасадор Ракић, који је те године и дошао у Рим и био хладно примљен, трпео је велики притисак током кризе југословенско-италијанских односа. Други пут је

¹⁰⁷ Jovan Zametica, "Sir Austen Chamberlain and the Italo-Yugoslav Crisis over Albania, February-May 1927", Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010, pg. 223-225.

¹⁰⁸ Vuk Vinaver, *Francusko- jugoslovenski pakt*, str. 175.

примљен три месеца по доласку, крајем јуна 1927. године, а резултат тог састанка је поново био без конкретних договора са Мусолинијем. Дуче је тада забележио да је примио Ракића пошто га је "осудио на тромесечно чекање у предсобљу". О њему није имао лоше мишљење и истицао је да га цени као човека и песника, али да је ситуација била таква да није према њему могао да поступа пријатељски. Ракић се искрено трудио да побољша односе између Краљевине СХС и Италије, али то је у таквом тренутку било ван моћи једног човека. Једном приликом су фашистички изгредници узнемиравали госте амбасаде Краљевине СХС у Риму, али је остало забележено да је Ракић био сталожен и да је превазишао целу ситуацију. Упутства која је Маринковић послао Ракићу када је долазио у Рим, садржала су покретање преговора са Мусолинијем који би за циљ имали укидање Тиранског пакта, као и успостављање пријатељских и савезничких односа са Италијом. За Албанију било је предвиђено доказивање да се режим Ахмеда Зогуа не може одржати без југословенске помоћи. У односу са Французима, Италији је требало дискретно објаснити да је за сада немогуће променити односе са њима.¹⁰⁹

Крајем јула 1927. године, у Београду се увидело да Француска оклева по питању потписивања пакта. Сматрали су да Италија заправо не жели рат, него да само тражи начин да формира свој блок на Балканском полуострву и да из тог плана следе преговори са Мађарском, Румунијом и Бугарском. Југославија је веровала да ће пакт са Француском решити све проблеме који се јављају у односу са Италијом. У августу се и од Бенеша тражило да помогне у току преговора са Француском. Влада је упозоравала да ће, уколико ускоро не буде потписан пакт, она бити приморана да прихвати споразум са Италијом. У септембру и октобру, заиста је био повећан притисак Краљевине СХС и Чехословачке да се пакт потпише. Тада је и део италијанске флоте дошао у Тангер да манифестује снагу морнарице, што је изазвало револт у Француској.¹¹⁰

Такође, 1927. године, почела је све јасније да се види Мусолинијева намера да се повеже са хрватским и црногорским сепаратистима, што је била директна претња опстанка југословенске државе. Мусолини је отворено подржавао фашистичке формације у Аустрији, тзв. Рајхсвер, који је био у вези са Густавом Перчецом, Стјепаном Саркотићем и другим емигрантима у Бечу. Маринковићев аргумент према Паризу је гласио да је Краљевина СХС део система безбедности Француске, што је представљало

¹⁰⁹ Миодраг Митић, *Поете у фраку*, Београд 2002, стр. 175-176.

¹¹⁰ Vuk Vinaver, *Francusko- jugoslovenski pakt*, str. 176.

застарело виђење. После Локарно пакта, систем колективне безбедности је ограничен на пет земаља, а Балканско полуострво је постало само споредна грана тог система. Бријан је одбио да објави парафирани споразум, како не би провоцирао Британију, а нарочито Италију, а са њим се слагао и његов секретар Бертело. Председник владе Поенкаре је једини имао нешто другачији став, по том питању, али се није усуђивао да изазива мишљење других чланова владе.¹¹¹

Од Поенкареа је потекла вест да се потписивање одлаже само због питања кредита. Поводом тога је Маринковић водио интензивну преписку са Спалајковићем. Спалајковић је уговорио састанак са Поенкареом како би разјаснио тренутно стање преговора. Спалајковић је на састанку рекао да се у Београду стварао негативан утисак због француског везивања питања пакта за питање дугова. Према томе, пожуривана је француска влада по питању потписа уговора, јер Маринковић није био у могућности да дође после 16. октобра у Париз. У том случају, Спалајковић је говорио да ће морати да се продужи параф уговора за три месеца, што не би било пожељно. Поенкаре није био сагласан да је потребно толико времена и предлагао је Маринковићев долазак почетком новембра. Такође је тражио, због унутрашњих питања, доношење неке начелне одлуке о овом питању са југословенске стране. То је могао бити договор о арбитражи, што је Спалајковић подржао мада комисија у Београду још увек није у потпуности завршила процену нацрта споразума. Сматрао је да је клаузула о арбитражи за све материјалне спорове без изузетка основни међународни принцип и да би добро помогла у решавању свих питања.¹¹²

Бријан се такође слагао са мишљењем да је уговор потребно парафирати на највише месец дана. Поновљен је став да се потпише уговор о арбитражи до 20. октобра.¹¹³ Маринковић је одговорио да је он против одлагања јер је ситуација таква да је неопходно хитно склапање уговора, али да су ипак потребна три месеца да се сва питања претресу.¹¹⁴ Спалајковић је јављао 17. октобра да је Бомарше чуо за тешко стање у Београду због убиства Цена-бега. Питао је да ли Маринковић има неких инструкција поводом датума потписивања. Спалајковић му је пренео да његов министар жали што се мора одложити и један дан, али да је одлагање извесно, било за један или за три месеца.

¹¹¹ Stanislav Sretenović, *nav. delo*, str. 325.

¹¹² AJ, 388-14-245; AJ, 388-14-246.

¹¹³ AJ, 388-14-247.

¹¹⁴ AJ, 388-14-249.

На крају је уговор био парафиран на три месеца. Потпис је могао да буде извршен и пре краја од октобра. Како је Бријан рекао, све је почивало на Маринковићу.¹¹⁵ Поенкаре није био задовољан што Краљевина СХС није уважила његов предлог, јер је то питање већ дуго стварало неприлике изнутра. Спалајковић му је пренео упутства министра, који није био сигуран колико ће времена бити потребно да се реши компликовано питање. Бријан је на то додао да није тражио потписивање уговора, већ само обећање о евентуалној арбитражи што је југословенска влада могла да гарантује. Бријан је сматрао да је Поенкаре хтео само да учини услугу министру финансија и Маринковићу, али да се југословенска страна није коректно понела. Питао је Спалајковића да ли је о томе разговарала југословенска влада, што амбасадор није могао да му потврди.

Спалајковић је инсистирао да се публикацијом уговора пресече политика која води ка сукобу, на шта је Бријан изјавио да је већ известио Мусолинија да ускоро предстои потписивање уговора и да он сада мисли да је уговор већ потписан. Спалајковић је тврдио да публикација није потребно због Мусолинија, колико због свих који су веровали да је Краљевина СХС, дипломатски тренутно усамљена без савезника. Бријан је још једном поновио да је могуће потписати уговор и пре краја месеца, чим му Спалајковић донесе тражену изјаву о арбитражи.¹¹⁶

Бријаново писмо Маринковићу, почињало је од сагласности две владе, да у року од шест месеци, почевши од 20. октобра, потпише пакт о пријатељству и конвенцију о арбитражи, парафираним 19. марта. Међутим, друга влада је одмах одложила то потписивање. Нацрт тог споразума је био обновљен на шест месеци по размени писама Бријана и Маринковића 4. априла. Потврдио је да се параф продужава на додатна три месеца.¹¹⁷ Спалајковић је у разговору са Бертелом, 29. октобра имао разговор о питању које решава влада. Поенкаре је одговорио на ноту о предатним дуговима.¹¹⁸ Француска влада је прихватила југословенску изјаву и тражи да се правно питање реши арбитражом. Поенкаре је био тај који је инсистирао за решавање питања дугова и пакта о пријатељству заједно, док је Бријан обећао да ће, на седници владе устати против њиховог повезивања. Он је планирао да наведе национални интерес Француске као виши од сваког финансијског, а он се састојао у одговору Италији од које се, тих дана,

¹¹⁵ AJ, 388-14-251.

¹¹⁶ AJ, 388-14-253.

¹¹⁷ AJ, 388-14-258.

¹¹⁸ AJ, 388-14-262.

очекивала велика офанзива против Француске. Бријан је сматрао да потписивање југословенско-француског пакта, треба да буде најбољи одговор Мусолинију.

Спалајковић је замолио да Бријан, на седници, наведе и то да је потписивање већ било заказано за 16. октобар, али да је оно одложено због везивања два питања. Такође је подсетио да, по тексту парафа, југословенска страна је имала право да захтева да уговор може одмах да се потпише. Његово виђење по питању заједничких интереса, који су ишли у правцу потписивања се слагало са Бертелоовим. Још је молио да, уколико се ипак одлучи да се потписивање уговора везује за питање дугова, то јасно у писму назначи.¹¹⁹

Седница владе, одржана је без Бријана, који се због болести повукао на своје имање, Бертело је молио Маринковића да се стрпи само још неки дан. Такође је истакао да је позитивна ствар што уговор није раније потписан, већ да је сада прави тренутак за то, јер је Италија у том тренутку намерно провоцирала у луци Тангер. Уверавао је Спалајковића, да је питање Тангера већ решено, јер Француска има Британију на својој страни. Бертелоово питање се односило на то ко ће потписати споразум, Маринковић, Спалајковић или краљ Александар, што је Француска спремна да прихвати, али можда није било време за сензације. Спалајковић је одмах одговорио да ће Маринковић доћи да потпише било сам или са краљем.¹²⁰

Маринковић је, у одговору на извештај из Париза, наступио оштро против било каквог даљег везивања политичких питања за финансијска. Уколико би француска влада сада била против онога што му је Бријан обећао раније у Женеви, скинуо би потписивање уговора с дневног реда. Сматрао је да је довољно изашао у сусрет што је издао ноту у којој гарантује уговор о арбитражи. То је учинио из обзира према Бријану који је тражио такав расплет догађаја како би одјек уговора у штампи био што једнодушнији. Није пристајао ни на могућност да се арбитражни компромис потпише пре уговора. За случај да француска влада настави да инсистира на томе, најављивао је скидање с дневног реда, што је сматрао да Француска не жели. Решавање питања о арбитражи је предвиђено "дипломатским путем".¹²¹ Као одговор, Спалајковић је замолио подробније тумачење југословенског питања о арбитражи, како би себи обезбедио енергичније деловање.

¹¹⁹ АЈ, 388-14-263.

¹²⁰ АЈ, 388-14-266.

¹²¹ АЈ, 388-14-268.

Сматрао је да лако може да одбије евентуални захтев за потписивање арбитражног компромиса пре уговора.¹²²

После потврде у скупштини, Спалајковић је 5. новембра упитан када би Маринковић дошао, на шта је одговорио "кроз четири пет дана". Бријан је знао да Маринковић намерава да преговара с њим како би утврдио коначну редакцију уговора.¹²³ Министар је најавио долазак делегације за 8. новембар, а уговор је требало потписати 11. новембра, на дан примирја у Првом светском рату. Тог дана, у пет сати поподне, потписан је уговор о арбитражи и уговор о пријатељству.¹²⁴

Уговор о пријатељству између Југославије и Француске, потписан је између Војислава Маринковића, у име Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца и Аристида Бријана, у име председника француске Републике. Потписници изјављују да имају исте интересе у погледу очувања мира и политичке стабилности у Европи, потребне за социјални напредак и економско благостање у обе државе. Придржавали су се обавеза утврђених пактом Друштва народа и потврдили ће у оквиру његових одредби, тежити ка јединству својих међународних погледа.

У првом члану се обавезују да се, у циљу очувања у мира, уздржавају од ратних дејстава осим у три случаја. Први случај је било вршење легитимне одбране, што је било дефинисано као поштовање обавезе о одржавању мира. Други случај је акција преузета применом члана 16. пакта Друштва народа и то дела, који је дозвољавао ратна дејства против државе која би кршила одредбе у 12, 13, или 15. члану. Трећа могућност за рат је случај акције предузете у складу са решењима скупштине или Савета Друштва народа, или по седмом алинеју, 15. члана пакта Друштва народа. У том делу пакта се говори о случају спора у којем Савет не би успео да донесе одлуку коју би прихватиле чланице. У том случају, чланице су себи оставиле могућност да "преузму акцију за одржавање реда и мира".

Другим чланом пакта о пријатељству, потписнице су се обавезале да питања решавају мирним путем, а да уколико је немогуће разрешити их на стандардни дипломатски начин, односно питања у којима би обе стране оспоравале право другој биће поднете судијама чијем решењу обе стране морају да се повинују, по овом члану. Други члан помиње и комисију за помирење којој ће бити поверавана сва друга питања. Уколико одлуку комисије не прихвате обе стране, питање се упућује Савету Друштва

¹²² АЈ, 388-14-270.

¹²³ АЈ, 388-14-274.

¹²⁴ АЈ, 388-14-281.

народа, по члану 15. пакта Друштва народа. Модалитети метода мирног решавања су прописани конвенцијама потписаним истог датума.

Трећи члан је био од велике важности за политичку стабилност и безбедност Краљевине СХС. Уједно он је представљао даље учвршћивање француског утицаја на Балканском полуострву, а стајао је наспрам Италије. Наиме, предвиђено је да владе две стране заједнички испитају питања спољне безбедности двеју потписница, или она која угрожавају стање настало потписивањем уговора. Предвиђено је да се примена овог члана изостави у случају посебних одлука савета или скупштине Друштва народа.

По четвртом члану овог пакта, у случају напада на једну од две потписнице, без претходног изазивања са њихових страна, потписнице су се сагласиле да ускладе деловање. Акција коју предузимају спроводи се у оквиру пакта Друштва народа, ради чувања насталог стања и националних интереса. Пети члан обавезује потписнице да се сагласе са у случају модификације политичке ситуације европских земаља, осим у случају одлука које би донео савет или скупштина Друштва народа. Одлучили су да се у оквиру Друштва народа, споразумеју о држању које ће у таквој ситуацији заузети. Осигуравање од Италије и поштовање уговора које су две потписнице раније потписале, гарантовано је осмим чланом, којим је издато уверење да се пакт не супротставља ниједном раније потписаном уговору Француске и Краљевине СХС. У наставку, обе стране се обавезују да једна другу обавештавају о уговорима које потписују. Седми члан се додатно обезбеђивао од евентуалних италијанских протеста, тако што је утврђивао да ништа што је у пакту написано неће примењено на начин који би нашкодио нашкодио обвезе потписница према Друштва народа. По осмом члану, уговор се доставља на регистрацију у Друштво народа према члану 18. Ратификује се што је могуће пре, а предвиђено је да се око начина ратификације договоре у Паризу, по члану девет овог уговора. Ипак, уговор је примењиван одмах по потпису, а трајао је пет година са могућношћу продужења путем једног извештаја, ратификованог у четвртој години трајања пакта.¹²⁵

На исти дан, била је потписана конвенција о арбитражи. У њој је дефинисано да се сви спорови између страна уговорница који не би могли да буду решени обичним дипломатским поступцима, подносе изборном суду или међународном суду правде. Напоменуто је да спорови на које се мисли, дефинисани су чланом 13. пакта Друштва народа. Наглашено је да није било ретроспективног дејства овог члана, односно да се

¹²⁵ Momir Stojković, *nav, delo*, str. 271-273.

одредба не примењује на спорове између две потписнице који су раније настали. Спор може бити поднет по споразуму између страна, међународној комисији која је названа "стална комисија за мирење", а која се конституише у конвенцији. У случају да спор потпада под надлежност домаћег суда једне од страна потписница, тај суд је одговоран да преусмери предмет међународном суду. Потом следи одређивање структуре сталне комисије за мирење. Састојала се од пет чланова; обе стране су именовале једног, а остала три су долазила из неке треће државе. Један од три комесара, који морају бити различите националности, биће изабран за председника комисије. Мандат чланова комисије трајао је три године. Петим чланом су дефинисани услови под којима се председнику комисије предаје молба од обе стране уговорнице, у којој се сумарно описује карактер спора. У року од 15 дана када супротна страна изнесе своја тврђења, обе стране имају право да замене свог члана комисије и именују неког ко је специјализован за дати случај. Стална комисија за помирење има за дужност да расветли питање, прибави све информације које га се тичу и да води ка помирењу. Предвиђено је да радови комисије буду завршени у року од шест месеци. Следе одређења на ком месту се састаје комисија, услов под којим се објављују радови и начини заступања код страна потписница. Комисија има право да захтева усмена објашњења од чиновника, саветника и експерата обеју страна. Четрнаестим чланом, потписнице су се обавезивале да пруже подршку у виду докумената и објашњења и олакшавања рада на својој територији. Одштета, која је додељена сваком комесару, подељена је на једнаке делове, између страна уговорница.

У случају да рад сталне комисије за помирење, не доведе до измирења, предмет се предаје сталном међународном суду правде. Поступало се по условима и процедури дефинисаној према његовом статуту или једном арбитражном суду, по оступку Хашке конвенције утврђене 18. октобра 1907. године за мирно решење међународних сукоба.

У другом делу, текст уговора дефинише предмете који се предају комисији. Понавља оно што је речено у првом члану да су предмети који се достављају комисији они за које нема решења устаљеним дипломатским путем или се не могу решити путем ранијих уговора које су потписнице донеле. Комисија је такође задржавала право да, уколико спор настане по питању мера које су државе већ предузеле, пропише привремене мере којих се потписнице морају придржавати. После ратификације ове конвенције, било је прописано да она буде предата Друштву народа у Женеви.¹²⁶

¹²⁶ *Isto*, str. 274-277.

Вест о уговору одјекнула је гласно и широко, па тако и у југословенској средини. Дуго очекивани уговор је коментарисан на страницама листа "Нова Европа", као успех пре свега француске упорне политике савезништва према Краљевини СХС. Иако се у "Новој Европи" није најбоље гледало на владајуће структуре, позитивно је оцењен овај подухват дипломатије. Милан Ћурчин, сагледавајући читаву историју овог успеха, пре свега истиче Брегалницу и Куманово, као главне разлоге због којих је Француска променила мишљење и уопште хтела да потпише споразум са једном српском државом. Позива се на једно место у књизи "У служби Француској", коју је написао потоњи председник Ремон Поенкаре, где говори о Балканском полуострву. Ћурчин је нагласио дуг процес којим је споразум прошао, како би илустровао личности које су највише утицале на његово потписивање, које су, како каже, сада "већином под земљом, а-уколико су још живи- негде у позадини".¹²⁷

Дневни лист "Време", који је био прави глас владе, даје подробну репортажу о овом догађају. У одељку насловљеном "Одјек у европској штампи", извештава се, најпре о енглеским листовима. Даје се оцена да су реакције већином негативне, јер је енглека дипломатија сматрала да тај пакт не води ничему конкретном, пошто су односи између Француске и Краљевине СХС били и до тада сасвим добри. "Дејли Телеграф" замера да ће Италија сада сигурно потражити савезнике на другој страни, односно међу Бугарском, Мађарском, па можда и Немачком. Француска штампа је такође сматрала да, пошто је уговор први пут парафиран још 1926. године, нема неких већих новости. За италијанску реакцију се сматрало да је непотребна јер је Француска већ нудила да склопи тројни пакт, у који би укључила и Италију. Немачки "Фосише Цајтунг", такође је сматрао да је потписивање овог пакта, Француска спремила као одговор на Мусолинијеву провокацију у Тангеру. Даље је, јако прецизно објашњено колико је војног материјала Француска увезла у Краљевину СХС. Оцењено је да је југословенска војска и морнарица одлучила да се чврсто веже уз Француску.¹²⁸

¹²⁷ М Ћурчин, "Politika i istorija", *Nova Evropa*, 26. novembar 1927. godine, 305-306.

¹²⁸ "Одјек у европској штампи", *Време*, 11. новембар 1927. године, стр. 1.

3. Време кризе - промена у спољнополитичком курсу Југославије

3.1. Последице југословенско-француског пакта

Као што се и могло очекивати, Италија је негативно примила вести о потписаном пакту између свог западног и источног суседа. Мусолинијев највећи страх био је што није био сигуран каква је природа пакта потписаног у Паризу и да ли он садржи неке тајне клаузуле о војном савезу. Југословенска страна је, током преговора, настојала да убеди Бријана да се уговор, у фази парафирања, публикује у Друштву народа. Француска је убеђивала Маринковића да је довољно обавестити Мусолинија о преговорима и да он то већ зна, али југословенској страни објављивање није било потребно само због Мусолинија, већ и због ревизионистичких тежњи у околним државама, као и због унутрашњих проблема. Из једног извештаја југословенског посланства у Паризу, из прве половине 1927. године, сазнаје се став југословенске владе по питању сукоба са Албанијом, евентуалног пакта са Италијом који се тад још разматрао и, најбитније, пакта са Француском. По питању Албаније, сматрало се да је сукоб завршен, а у случају пакта са Италијом, ништа се конкретно не би постигло већ би се помогло Мусолинију да изгради сопствени блок на Балканском полуострву, што не би било корисно. У извештају се предвиђа да ће после потписивања пакта са Италијом, њему приступити Бугарска, а затим Мађарска, што би онда представљало издају Мале Антанте. Јасно је наглашено да се у Тиранском пакту, видело право лице Италије и да је он утицао на раст "авантуристичких покрета" унутар граница Краљевине СХС.¹²⁹

Да би се војно осигурала, Италија је убрзо склопила други Тирански пакт 27. новембра 1927. године. Трећим чланом је предвиђено да потписнице, Италија и Албанија, делују споразумно у циљу одржавања мира, а да у случају да једна страна буде угрожена, друга јој дугује помоћ не само у спречавању непријатељстава већ и у обезбеђивању "праведне помоћи и сигурности". Другим речима, Мусолини је учврстио савез са Албанијом и, ако је прошли пакт био најасан, сада јасно добио право да војно интервенише на албанској територији.¹³⁰

¹²⁹ AJ, 388-14-205.

¹³⁰ Momir Stojković, *nav, delo*, str. 279.

У Италији је помно посматрано питање наручивања подморница за морнарицу Краљевине СХС из Француске. Нови италијански посланик у Београду, био је Карло Гали, ватрени фашиста, за кога је Француска била, ништа друго до агитатора против Италије на Балканском полуострву. Наредне 1928. године, у италијанским круговима су се нескривено радовали расколу између Срба и Хрвата, очигледним после атентата у скупштини, у јуну те године. Упркос обећањима, да ће се Ахмед Зогу прогласити за "краља Албаније", он се у новембру 1928. године, прогласио за краља "Албанаца". То је значило дефинитиван прекид са југословенском политиком у Албанији и потпуно приклањање Италији.¹³¹

С друге стране, краљ Александар је, непосредно после потписивања пакта, истицао да је његова замисао побољшавање односа са Римом, иако ти односи свакако нису били на задовољавајућем нивоу. Влада је у скупштини, у новембру, истицала да две државе имају велики број заједничких интереса и да је потребно да њихови међусобни односи буду пријатељски. Маринковић се у јануару 1928. године, жалио да још откако Нинчић није успео да ратификује Нетунске конвенције, оне задају главобољу југословенској спољној политици, кочећи преговоре са Италијом. Спалајковићу је наложио да обезбеди неутралност француске владе по питању ратификација конвенција, што је сматрао својом дужношћу као министар иностраних дела. Његов став је био да се никако не одустаје од ратификације. Пошто је требало да важење југословенско-италијански Римски уговори истекне у јануару 1929. године, рок продужења је додатно продужен протоколом до јула 1928. године. Овај протокол је значајан јер је садржао и одредбу да се, током тог периода, ратификују нетунске конвенције. Њихову ратификацију отежавао је и велики број од 32 конвенције које је требало ратификовати.

Влада Велимира Вукићевића, после доласка Галија у Београд још једном је поновила своју спремност да се споразуме са Италијом, док је Мусолини изјавио како је он свој део посла обавио и да је опредељен ка мирном решењу, а да се преговори коче само због тога што Краљевина СХС није ратификовала неке споразуме. Јавност, која је била противна ратификацији се по том питању није смирила, сматрајући да је јасно шта држава губи, али не и шта добија - како је тих дана писала "Политика". Није било поверења у италијанску намеру да заустави свој поход на Балкан, после евентуалне ратификације конвенција. Најодлучнији у овом противљењу био је Стјепан Радић, који

¹³¹ Stanislav Sretenović, *nav. delo*, str. 350-351.

је и био жртва атентата у скупштини 1928. године. Нарочито су се бунили против конвенције, која је предвиђала решавање питања складишта "Thaon di revel" у корист Ријеке, а против луке Сушак, која је припадала Краљевини СХС.

Када је Маринковић, поручио да је поново дао конвенције на ратификацију у скупштини, Мусолини је променио тон и похвалио Маринковића на његовој доброј вољи, изјавивши при том, да нема никаквих намера против Краљевине СХС. Убиство у скупштини је додатно успорило питање ратификације, али је Маринковић изјавио да га "ни револверски меци неће спречити да спроведе програм владе". Драгољуб Јовановић је био против ратификације, тих дана је писао како је влада најреакционарнија и најкорумптивнија, а да "београдски властодршци преко лешева хрватских представника ратификују Нептунске¹³² конвенције". Позивао је на рушење владе Велимира Вукићевића и "издајце" министра Војислава Маринковића.¹³³ Мусолини се, крајем јуна, сагласио да продужи рок за ратификацију за још шест месеци. Нетунске конвенције су назјад ратификоване 13. августа 1929. године. Међутим, проглашење Ахмеда Зогуа за краља, које је наступило у новембру, показало је да Мусолини не узима ову ратификацију за озбиљно.¹³⁴

Упркос томе, краљ Александар, који се после завођења диктатуре 6. јануара 1929. године, једини питао о спољној политици Краљевине Југославије, како је држава убрзо названа, сматрао је да и даље треба да се креће ка споразуму са Римом. Нови италијански министар спољних послова Дино Гранди је у Женеви предложио подизање односа на виши ниво. Уверавао је Маринковића да Мусолини и даље поштује одредбе Римских уговора, али да су ти односи били поремећени Нинчићевим предлогом о тројном пакту. Гранди је истицао да је Мусолинију важно да се споразуме са Југославијом око Албаније и предлегао поделу сфера утицаја. Маринковић је објаснио да Југославија намерава да делује као независна сила у оквиру Мале Антанте, али не против Италије, за шта је Гранди признао да је Мусолини сумњичио Југославију. У овом периоду, Мусолини, који је већ очигледно играо дуплу игру, стално је тражио од Југославије да не буде под француским утицајем што би, у пракси значило да прелази под италијански, док су југословенски званичници тврдили да њихова држава никада није ни била зависна од Француске.

¹³² Срећу се оба облика Нетунске или Нептунске конвенције.

¹³³ Драгољуб Јовановић, *Политичке успомене књ 2. 1927-1933*, стр. 139.

¹³⁴ Bogdan Krizman, *Vanjska politika jugoslavenske države, 1918-1941*, Zagreb 1975, str 49-51.

Гранди који је бар изгледао да је био убеђен у успех преговора и да је пун стрпљења, које води ка њиховом остваривању, водио је отворен разговор са Маринковићем у Женеви у јануару 1931. године. Маринковић га је упитао за став по питању војне интервенције Италије на простору Албаније, пошто је Гранди тврдио да је њен опстанак кључан по сигурност Италије. Гранди га је уверавао да Албанија не представља тврђаву против Југославије и за то је нудио гаранције. Тврдио је, да чак и да дође до неке потребе за интервенцијом у Албанији, италијанска војска не намерава да се тамо задржава, већ би се одмах по завршетку интервенције повукла. Маринковић је и на ова уверавања Грандија био неповерљив. Изјавио је да јавно мњење Италије не би дозволило трупама да се повуку због људских и материјалних губитака.¹³⁵

3.2. Светска економска криза и њене последице по спољну политику Југославије

Криза која ће захватити и Европу, избила је у октобру 1929. године, после краха њујоршке берзе. Ипак, неко време ти потреси се још нису осетили у пуној мери, заправо све до 1930, а нарочито 1931. године. Југословенско-француски трговински односи, били су поремећени од старта кризом динара, кризом франка, које су у међувремену премошћене, али и неповољношћу транспорта робе између две земље због велике удаљености, што их је одвраћало од трговинске сарадње. За Југославију је то значило, окретање ка средњеевропским тржиштима. Ипак земље у средњој Европи биле су међу највише погођеним у време економске кризе. Чланице Мале Антанте, Југославија и Румунија, одјендом су се нашле у истом табору са Мађарском, као земље са, у највећој мери, пољопривредном производњом. Румунија је предњачила са становништвом које се бавило пољопривредним пословима. У процентима је пољопривредно становништво у Румунији, чинило 72,3%, а у Мађарској 52%.¹³⁶

У периоду 1929-1930. године, цене пољопривредних производа су пале у свим земљама. У Румунији, у којој је индекс пољопривредних цена био 100, наредних година је падао на 68 у 1930, 50.8 у 1931. и 44.7 у 1932. години. Нове тарифе за увоз у Немачку уведене 1929. године, у покушају да се заштити сопствена економија, додатно су погодиле произвођаче у пољопривредним земљама. Удружене пољопривредне земље су морале нешто да предузму. Преко Друштва народа су, 1930. године, затражиле да им

¹³⁵ *Isto*, str. 51-52.

¹³⁶ Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza i nemački prodor u Podunavlje, 1929-1935*, Beograd 1987, str. 12.

се обезбеди испорука пољопривредних тржишних вишкова у индустријске земље. Касније, у јулу те године, представници Југославије, Мађарске и Румуније су се састали у Букурешту и одлучили да од западних земаља траже начин да подигну терет са пољопривредних држава, тако што ће прихватити преференцијалне таксе за увоз производа. Идеја изложена на том састанку била је врло напредна, јер се сматрало да је, из разлога европске солидарности, потребно да индустријске земље прихвате одредбе најповлашћеније нације за пољопривредне произвођаче. Комитет Друштва народа, дискутовао је на ту тему у септембру 1930. године у скупштини, а састанак економског концерна, био је заказан за новембар.

Британија није могла да помогне аграрним државама, због раније одлуке да одржи слободну трговину храном и да никоме не даје преференцијалне таксе. Француска се озбиљније суочила са овим проблемом. Њена влада је знала да је потребно одржати добар глас и утицај у том делу Европе. Према томе, сматрала је да је неопходно дати некакав одговор. Међутим, криза са којом су се суочавали француски сељаци, учинила је повећан увоз житарица, практично немогућим. Француски министар трговине Фланден, пошао је, у октобру, у посету југоисточним престоницама. У циљу очувања француског утицаја, француска влада је осмислила противпредлог. Наиме, Француска је обећала да ће дати финансијску помоћ пољопривредним земљама, са циљем да повећају извоз.

Пометњу изазвану економском кризом, међу аграрним земљама, искористио је Берлин, да потпише споразуме са Румунијом и Мађарском 1931. године. Овај потез, означавао је почетак немачког економског продора у Подунавље и на Балканско полуострво. Уговори су се тицали преференцијалних тарифа и имали су за циљ да аграрним земљама обезбеде тржиште које им је било преко потребно, будући да, током кризе нису имали где да продају своје производе. Преговори са Румунијом су започели још почетком 1930. године. Међутим, одмах по потписивању Берлин се суочио са проблемима у одржавању ових споразума. Влада је морала да санкционише увознике који су већ имали статус најповлашћеније нације на увоз житарица. Министарство трговине, није се слагало са министарством иностраних послова по питању најповлашћеније нације. То је била последица политике министра трговине Валтера Шилеа, који је сматрао да је неопходна максимална протекција Углавном, примена

уговора, закључених са Румунијом и Машарском у јуну, односно јулу 1931. године, били су онемогућени међународним проблемима са којима се читава Европа суочавала.¹³⁷

Упркос противречној политици, немачки канцелар Ото Бринин, већ је предузимао следећи корак и предвиђао је царинску унију са Аустријом. План је извео и осмислио министар спољних послова Курцијус, који је сматрао да се спољнополитички успех може постићи продором у источну и јужну Европу, иако је тиме заиста слабио сопствено аграрно становништво. Не желећи да пропусти прилику да прошири немачки утицај, Курцијус је сазвао састанак у Бечу, у марту 1931. године, где је окупио представнике Немачке, Аустрије, Мађарске, Југославије и Румуније. Истог месеца је Курцијус договорио немачко-аустријску царинску унију.

Прва рекација је дошла из Италије, па је немачка влада морала да објашњава италијанском амбасадору како је уговорен само регионални економски споразум и давање преференцијала Југославији и Румунији. Уопште у спољној политици, немачка влада није одустала од неких својих ревитуционистичких планова, као што је пољски коридор и припајање Гдањска, а у циркулару од 17. марта, 1931. године, Курцијус се ипак одлучио да у циљеве укључи и економски продор у југоисточном правцу.¹³⁸

План саме Француске био је „отопљавање односа“ у Европи и решавање свих конфликта, пре свега оног који је та држава имала са Немачком. Француски министар иностраних послова Аристид Бријан, сматрао је да је довољно учињено по питању смиривања односа са источним суседом. Рекло би се да је Француска била највише понета духом Локарна, иако не толико да би ствари убрзавала преко сваке мере. На споразуму са Немачком је рађено константно кроз трговинске и политичке преговоре две земље. Простор са споразум се сужавао од смрти немачког министра иностраних послова Густава Штреземана, октобра 1929. године, али су Французи били сигурни да Немачка неће мењати политику. Ипак са избором канцелара Брининга, немачка политика је, сада већ очигледно, смањила заинтересованост за споразум. Рајнланд је још увек био оупиран, али је Бријан био сигуран да је само та област претња споразуму у Европи и да ће, када се то питање реши споразум бити ближе него раније.

¹³⁷ Kaiser E David, *Economic Diplomacy and the Origin of the Second World War: Germany, Britain, France and Eastern Europe*, Princeton 1980, pg. 19-21.

¹³⁸ Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza*, str. 89-90.

Додатне наде Бријан је полагао у споразум, који је у оквиру друштва народа склопио са америчким државним секретаром спољних послова Френком Келогом, 1928. године, и којим се државе потписнице одричу рата као средства измиривања међународних сукоба. Келог је предложио да пакт постане мултилатералан, односно да могу да му приступе све чланице Друштва народа. Иако је имао подршку више земаља, држање Совјетског Савеза очигледно је замрачило изгледе да се циљ Бријан-Келоговог пакта оствари. Вођа СССР-а Јосиф Стаљин, започео је удаљавање од Париза, а неки кругови су нападали Версајки поредак, тврдећи чак да Француска представља директну претњу СССР-у.

Мислећи да је дух Локарна ипак довољно напредовао и да је током тридесетих година право време да се дође до правог европског јединства, Бријан је покренуо преговоре о једној европској унији. Још 5. септембра 1929. године, у говору пред скупштином Друштва народа, изнео је идеју коју је први пут чуо од грофа Куденхова-Калергија, аустријског дипломате и творца концепта Пан-Европе, кога је подржао. Предложио је стварање регионалне уније која би представљала један вид федералног уређења између европских држава. Овлашћења ове структуре европских народа, била би ограничена на економска питања и не би угрожавала њихов суверенитет. Његово излагање испрва је наишло на позитиван одговор од представника двадесет и седам држава у Друштву народа. Наредне године је предат меморандум којим је дефинисана структура будуће уније. Може се рећи да је тај меморандум отишао и корак даље јер је у њему предвиђено креирање јединственог тржишта у Европи. Меморандум је наишао на негодовање Британије, Италије и Немачке који су сматрали да је то само покушај да се у Друштву народа створи европска грана. Бријанова замисао је била мотивасна управо отпором према СССР-у, односно начином да Берлин не усмери ка Москви, као економским напретком у Европи.¹³⁹ Споразумом у Хагу, француске трупе су се повукле из Рајнланда 30. јуна 1930. године, а Немачка влада, која је и даље била окренута против Париза, по француској оцени незахвално је напала француску политику. Италија је хтела да искористи ову немачку активнију улогу, па је Мусолини почео да тражи начине да се повеже са Берлином.¹⁴⁰

¹³⁹ Cristophe Réveillard, ‘Le rôle du projet Briand dans l’amitié franco-yougoslave’, Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010, pg. 405-408.

¹⁴⁰ Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Francuska*, str. 67.

Једина држава која је у Друштву народа изјавила своју наклоњеност меморандуму о европској унији, била је Југославија. Маринковићева реакција је било сазивање састанка Мале Антанте на ту тему, између 25. и 27. јуна, 1930. године, на ком су све чланице сложиле даје Бријанов пројекат у сагласности са њиховим интересима. Југословенско мишљење је било да ће, на тај начин, систем колективне безбедности и гаранције граница, бити коначно проширен на Балканско полуострво, што би донело смирење између Југославије и суседа. Извештај о анкети у Друштву народа који је издала француска влада, подвукао је спремност југословенске владе да подржи тешњу сарадњу европских народа. У исто време, наглашава се и листа регионалних питања коју је југословенска влада предвидела да морају бити решена унијом европских држава, а ниједно општеевропско питање, које би поспешило њено формирање¹⁴¹.

Маринковићева стратегија била је пресецање плана који су започели аустријски канцелар Шобер и немачки министар Курцијус, о формирању једне царинске уније, која је требало да расте и, мало по мало, обухвати читаву Европу. Опоменути од Француске и Британије, Немачка и Аустрија су морали да се правдају да они заправо извршавају план о уједначавању тржишта, док други ништа не раде.

Као одговор на овај сукоб, заказана је конференција о разоружању, на којој је Француска требало да изглади односе са Немачком. У јануару 1932. године, Аристид Бријан је напустио владу, што је смањило француско попуштање према Немачкој. Ипак, план Андреа Тардијеа, новог министра спољних послова, био је да смири Подунавље, тако што ће предложити да се наоружање свих европских држава смањи. Предлог југословенске делегације, коју је водио Војислав Маринковић је 13. априла 1932. у делу конференције, у којем је расправљано о забрани агресивног оружја, предлагао да се укину велики ратни бродови, тешка артиљерија и тенкови. Брининг је захтевао да се нивои наоружања свих држава смање на немачки ниво, али је то Француска одбила. Убрзо после конференције, пала је влада Брининга, што је у Немачкој увек представљало проблем. Следећа влада је заузела још оштрији став и захтевала поновно наоружање Немачке.¹⁴²

¹⁴¹ Cristophe Réveillard, *op. cit.*, pg. 411-412.

¹⁴² Vuk Vinaver, *Svetska ekonomska kriza*, str. 132.

Те 1932. године, све земље па и Југославија, преузеле су на себе потписивање нових споразума такозваних клириншких уговора о трговини. Такав уговор је био потписан између Аустрије и Југославије 20. јануара 1932. године. За циљ је имао да спасе југословенски извоз на тржиште које је било једно од најприоритетнијих. Све је то била реакција на француску акцију да спаси Аустрију и Мађарску и њихове економије. На све то су се, током читаве кризе, југословенски представници љутили јер је Француска помагала свим земљама сем савезницама. Југословенски став, које се формирао тих година, био је да је аншлус неизбежан и да се Француска без разлога труди да одржи Аустрију.

Тардијеов план за Подунавље почео је да се формира од његовог састанка са Грандијем, 1932. године, када је понудио италијанском колеги опуштање односа, који су се у почетку четврте деценије 20. века, све више погоршавали. Британски предлог, из јануара 1932. године о царинском савезу пет подунавских држава, одбачен је на њиховом састанку. Најзад је Тардије израдио сопствени план и предао га у Женеви у фебруару 1932. године, а касније га је предао представницима Мале Антанте, који су се са њим упознали у марту исте године. Тардије је предвиђао узајамне споразуме Аустрије, Мађарске, Краљевине Југославије, Румуније и Чехословачке, како би се спасла економија ових држава. Они ће узајамно обезбедити преференцијале на трговину. Тардијев корак је био заправо усмерен ка затварању Подунавља од италијанског, а нарочито немачког продора. Италија је устала против плана, под изговором да она трговинским уговорима које има остварене са Аустријом и Мађарском већ помаже те земље и да нема потребе за даљим уговорима. Краљ Александар је са негодовањем гледао на овај план из економских разлога. Било му је јасно да је споразум са Немачком, у тешко време, повољнији него са Француском. Ипак, дао је Маринковићу овлашћење да пристане на Тардијеов план, вероватно се надајући да он ионако неће проћи. Југословенским привредницима је било јасно да Подунавље не доноси никакав профит, већ само извоз у Италију и Немачку. Евентуално би уговор са Аустријом представљао позитивну промену, али је са том државом трговина већ била договорена 1931. године.¹⁴³

¹⁴³ *Isto*, str. 134-136.

По Тардијеовом плану, царине би биле смањене за 10%, а Француска је била спремна да издвоји четрдесет милиона долара за његово извршење. Немачка је ипак знала како да парира овим непримамљивим понудама, па је и сама понудила преференцијалне уговоре испрва само за Аустрију, Мађарску и Румунију. У Румунији профранцуска влада Титулескуа, такође је подржала Тардијеов план, мада се и у тој земљи било јасно да би боље било да су пристали на уговор са Немачком.¹⁴⁴

Ипак, без подршке великих сила, није било изгледа да Тардијеов план заживи. Паралелно са разматрањима Тардијеовог плана, Југославија је настојала да потпише споразум са Немачком. Трговина између две земље, заснивала се на уговору из 1927. године, који је у периоду до 1932. године, направио је југословенску пасиву од око три милијарде динара. Југославија је тада биле претежно успешно извозно, али не и увозно подручје за Немачку. Нису постојале утврђене царинске таксе на трговину живом стоком и месом, па су цене биле неповољне, што је био главни чинилац који је заустављао југословенски извоз у Немачку. Због тешкоћа око извоза у време кризе, свиње су постале начин уновчавања пенице или кукуруза, што је додатно отежавало трговину.

Чак и без уговора о трговини, већ током 1931. године, види се пораст размене Немачке и Југославије. Немачка је доспела на треће место на листи земаља југословенског извоза, а чак на прво по питању увоза. Југословенски извозници су захтевали склапање преференцијалног уговора, на шта је Немачка одговорила 20. јула 1931. године, објављујући да је спремна за уговор. Међутим, Немачка је, под притиском, била приморана да одложи потписивање својих уговора. Још један разлог југословенске спремности да потпише уговор била је одлука француских банака да престану да дају зајмове Југославији, што је цементирало њену одлучност за споразум са Немачком. Из немачког угла, преовладало је мишљење да се треба ширити ка југоистоку. То мишљење је преовладало због тога што је Немачка је имала извесну пасиву, јер земље које су иначе куповале њене индустријске производе, нису више биле у стању да изнесу ту трговину. Уговор је потписан 13. септембра 1932. године, и он је регулисао клириншка плаћања две земље, али је криза наставила да потреса Југославију, више него Немачку.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Cvetković Vladimir, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918-1941*, Beograd 2006, str. 129-130.

¹⁴⁵ Денда Далибор, *Шлем и шајкача : војни фактор и југословенско-немачки односи: (1918-1941)*, Нови Сад, 2019, стр. 172-173.

Економске односе са Француском, додатно је кочио питање предратних дугова Краљевине Србије, који још увек нису били исплаћени. Одмах по проглашењу Шестојануарске диктатуре, Француска је уложила све дипломатске напоре да оствари уговор о отплати дугова. Дуг је знатно смањен, да би Југославија била одржана у Јанговом плану који је био проглашен 1929. године. Југославије је заузврат пристала да смањи захтеве за ратне репарације. Сложила се, 1930. године, да отплати 3,5 милиона немачких марака сваког месеца.¹⁴⁶

Као још већа претња усред несређене ситуације, јавио се долазак Хитлера на власт у Немачкој 1933. године. Стање у Подунављу, није било решено и све више је изгледало да ће се те државе приклонити Италији или Немачкој. После немачког продора, који је у Југославији био обележен трговинским уговором, све се мање осећао реални утицај Француске у региону. Италија се трудила да држи везу са југословенским сепаратистима, посебно са усташким покретом што је био још један начин притиска на Југославију. С друге стране, нацистичка Немачка испрва није подржала усташку емиграцију и чак је министарство спољних послова процењивало да нема сврхе рушити Југославију.¹⁴⁷

Притисци на Југославију расли су и са источне границе где су претиле оружане револуционарне групе ВМРО, које су имале подршку Бугарске владе. Мусолини је њихову агресивну акцију користио за даљу дестабилизацију југословенске државе и финансијски је подржавао сепаратисте. Наравно замисао Бугарске и Италије била је да изврши ревизију Нејског споразума и са источне стране угрози Југославију. Покушај краља Александра да се ослободи растућег притиска Италије, деловао је у до тада неочекиваном правцу Сојветског Савеза. Наиме, после уговора који су потписале Велика Британија, Француска, Италија и Немачка о усаглашавању погледа око свих питања од заједничког интереса, који је Александар протумачио као меру Немачке и Италије да промене југословенске границе. Опет је претила опасност да Југославија остане изолована. Због тога, потписан је споразум између чланица Мале Антанте са прикљученом Турском, а такође, по први пут у пакту са Југославијом, нашао Совјетски Савез. Споразум 4. јуна 1933. године, дефинисао је различите врсте агресије и одбрану од њих. Став 5 члана 2 дефинише као агресорску земљу ону која помаже банде створене

¹⁴⁶ Cvetković Vladimir, "La présence économique de la France en Yougoslavie 1918–1940, Intérêts, enjeux, portées", Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010, pg. 571.

¹⁴⁷ Milak Enes, *Italija i Jugoslavija: 1931-1937*, Beograd 1987, str. 76.

на територији друге државе и које нападају подручје друге државе или одбија да на свом подручју предузме одређене мере да им ускрати заштиту. Очигледно је да је овај пакт био усмерен против Бутарске. Овај потез значио је и индиректно признање Совјетског Савеза, од стране Југославије, а кренуло се и у правцу Балканског пакта.¹⁴⁸

Ипак главни играчи на Балканском полуострву су, и даље, били Француска и Италија, чији односи нису били нарочито срдачни од конференције о наоружању, јер се Мусолини побунио против француских предлога и предлагао је паритет Француске и Немачке како би јој се супротставио. Међутим, четворни пакт из 1933. године, био је јасан потез усмерен ка поправци тих односа. Италија је од економске кризе настојала да прошири свој утицај у Аустрији што је наилазило на млак отпор код Француске, али је италијански адут у Аустрији био Хајмвер, организација махом састављена од официра, која, како се видело до 1933. године, није успела да оствари велики утицај. Ипак, Мусолини је остварио контакт са новим аустријским канцеларом Енгелбертом Долфусом и то је сматрано за коначну Мусолинијеву победу у тој земљи. Француски план је био да подржи аустријску економију, што је изазивало бес југословенских званичника. Њена иницијативе је подразумевала баланс на Балканском полуострву без претераног присуства великих сила и без блокова.

Иницијативу да се смањи затегнутост односа, са своје стране је спроводио краљ Александар, који је одлучио да смени Ракића с места посланика 1933. године, јер је он превише подсећао на тешко време у италијанско-југословенским односима. Средином те године, долази и до затварања опозиционих лидера, Трумбића, Корошца и Спаха, што је забринуло Ке Дорсе који је сматрао да треба стабилизovati југословенску државу и препоручивао је краљу Александру да децентрализује државу. У овом периоду, Југославија је Француској била битна због одбране од аншлуса, у чему је савез са Италијом био неопходан. Претења је била очигледна чим је Хитлер дошао на власт. Мусолини је с друге стране зазирао од приклањања Мађарске Малој Антанти, што је румунски министар Николае Титулеску сматрао за пожељно. Француско-италијански договор око Балканског полуострва био је јасан у септембру 1933. године, како су сазнале делегације Мале Антанте, на заседању у Синаји. Бенеш се о њему изразио позитивно и сматрао је да са Мусолинијем треба склопити споразум.¹⁴⁹

¹⁴⁸ Jacob Hoptner, *Jugoslavija u krizi 1934-1941*, Rijeka 1973, str. 60-61.

¹⁴⁹ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str.242-243.

Мусолини је међутим, прижељкивао такозвани "троугао", који би укључивао Рим, Беч и Будимпешту, како би на равној нози могао да преговара са профранцуском Малом Антантом. Турска је повела преговоре о Балканском пакту први пут поменутом на Лондонској економској конференцији у јулу 1933. године. Пакт је потписан наредне године и обухватао је Турску, Југославију, Румунију и Грчку. Бугарска је одбила да потпише пакт, што је за краља Александра, посредно значило да није постигао свој пуни циљ.

Француски министар спољних послова Луј Барту, предлагао је план одбране од Хитлера који и даље није могао да се наоружа, упркос свим напорима. Барту је осигурао да у румунској влади остане Титулеску, профранцуски министар спољних послова. Хитлер се љутио на његову политику и претио да ће подржати мађарску војску, уколико дође до рата, а предвиђао је да ће и СССР да угрози Румунију, чега су румунски званичници били и те како свесни. У марту, 1934. године, Ке Дорсе је понудио совјетском народном комесару задуженом за спољне послове, Максиму Литвинову, општеевропски пакт узајамне одбране. Првом делу пакта, прикључили би се СССР, Немачка, Пољска, Чехословачка и балтичке земље. Други део пакта би представљао совјетско-француски уговор. У Женеви је Барту поновио захтеве за "источни Локарно". За случај да Немачка одбије овај пакт, он би аутоматски био окренут против ње. Челници Мале Антанте, поздравили су ову иницијативу Луја Бартуа. Против је била Британија, која је сматрала да је то само начин да се Француска и Совјетски Савез заједно удруже.

Тадашњи југословенски министар спољних послова, Богољуб Јевтић, дошао је у Париз после Бенеша и Титулескуа, 10. јуна 1934. године. Тамо је тражио гаранцију против акције од Италије, аншлуса, као и италијанског припајања Аустрије. Било је затражено да Југославија призна СССР. Јевтић је и за то захтевао гаранције од интервенције Коминтерне. Барту је за решење проблема на релацији Париз-Рим-Београд, тражио заједнички пакт. Дошао је у Београд 24. јуна 1934. године.¹⁵⁰

Краљ Александар је дефинитивно видео нови ослонац југословенске спољне политике у Немачкој. Сумња се да је инкогнито путовао у Немачку још 1933. године, да би се састао са Херманом Герингом, који је сматран за специјалисту за балканска питања међу нацистима. Пред свој полазак у Француску, 1934. године, уверавао је Немачку да, иако има одређених заједничких интереса са Француском, никада неће ступити у сукоб

¹⁵⁰ Vuk Vinaver, *Jugoslavija i Francuska*, str. 261-264.

са Немачком. Тежио је да ојача однос према Француској и евентуално спречи закључивање пакта између Париза и Рима, што би коштало Југославију француског попуштања према Мусолинију. Хитлерова Немчка, међутим, иако је радила против профранцуске Мале Антанте, није здушно подржавала Мађарску и њене ревизионистичке тежње, јер је сматрала да је довољно да се преко економске моћи Југославија и Румунија уведу у немачки утицај.¹⁵¹

Резултат усташког деловања, видео се већ приликом такозваног Оребовог атентата у Загребу 1933. године. Краљ Александар је спремао пут у Француску, у октобру 1934. године. Тамо су се већ упутило неколико емигрантских усташких група, које су намеравале да изврше атентат на краља. Југословенска амбасада у Паризу, упозоравала је у мају и октобру на могућност атентата. Полицијски службеник Владета Милићевић, задужен за досије усташа предлагао је да се посета која је требало да крене из Марсеља, одложи. У атентату који је извршио Владо Черноземски 9. октобра 1934. године, убијен је краљ Александар, а смртно рањен француски министар Луј Барту.¹⁵²

3.3. Завршна фаза југословенско-француских односа пред Други светски рат

Убрзо после атентата, за председника владе проглашен је Бољољуб Јевтић, али он се није дуго задржао на том месту. Кнез Павле Карађорђевић, брат убијеног краља и члан намесништва, поставио је на место председника владе и министра иностраних дела, Милана Стојадиновића, већ прослављеног министра финансија у Краљевини СХС. Стојадиновић је дошао на власт средином 1935. године. Сматрало се да је Јевтић био профранцуски кандидат и његово именовање било је можда и последњи корак који је ишао на руку француској политици.¹⁵³

Стојадиновићев став је био да пре свега треба уважавати Британију, а потом и Француску. У његово време се говорило да је Југославија "мали чун привезан за велику Француску лађу". Његов први говор у народној скупштини, као председника владе, био је свакако профранцуски настројен. Међутим, убрзо је његово виђење почело да се мења, поготову после првог састанка са министрима чланица Мале Антанте, на острву Блед, у августу 1935. године. Бенеш нарочито, а уз њега и Титулеску, предлагао је савез са

¹⁵¹ Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države*, str. 80-81.

¹⁵² Vojislav Pavlović, L'attentat de Marseille, La fin symbolique d'une alliance atypique, *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870-1940*, Belgrade 2010, str. 592-593.

¹⁵³ Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića: (1935-1937)*, Beograd 1985, str. 15.

СССР-ом, који Југославија није признала. Стојадиновић је више био усмерен ка Бугарској, Турској и Грчкој, одредивши се тако за подршку Балканском пакту. Стојадиновић је увидео да између њега и чехословачког и румунског колеге неће бити много слагања и био је у праву. Сматрао је да је сврха Мале Антанте, да се супротстави Мађарској, била испуњена у оном тренутку када је свака од њених чланица понаособ, била у стању да се са њом обрачуна.¹⁵⁴

Прва инострана посета, одвела га је управо у Француску, где се срео са новим министром иностраних послова Пјером Лавалом, у септембру 1935. године. Био је топло дочекан од француске штампе, која је у том тренутку очекивала да ће се он, на најбољи начин, споразумети са Лавалом. Стојадиновић је у разговору са Лавалом, сазнао да он настоји да се споразуме са Мусолинијем и да верује да ће га Југославија у томе подржати. Лавал се плашио Хитлерове Немачке. Додатна опасност, била је да Италија притекне у помоћ, што би изазвало сукоб у Европи. Лавал се залагао за избегавање италијанског сукоба са Британијом око Абисиније, за који је предвиђао да ће гурнути Мусолинија ка Хитлеру. Иако се није надао овим догађајима, зачуђујуће је колико је Лавал добро предвидео њихов расплет. Стојадиновића је изненадило то што Лавал није, бар симболично жалио због убиства краља Александра, које се догодило непуних годину дана пре њиховог сусрета. То је протумачио као окренутост ка споразуму са Италијом, на који је Лавал био, по свему судећи спреман, јер је чак показивао и приватна писма која му је упутио Мусолини. Стојадиновић је био против Подунавског пакта који је и даље подржавао Лавал, уз оријентални пакт са СССР-ом, као и његов претходник, Барту. Састанак је за Стојадиновића био важно упутство по питању односа са Италијом, са којом је обећао да ће склапати споразум.¹⁵⁵

Стојадиновић је, међутим врло брзо прешао на поставке неутралности, пре профранцуске политике. Био је уверен да Француска и Велика Британија неће оштро реаговати по питању уласка Хитлерове војске у Рајнланд 6. марта 1936. године, чиме се касније хвалио као примером своје политичке далековидости. Сматрао је, као што је и рекао Лавалу, да треба прво сачекати на изјаве Француске и Велике Британије, поводом ремилитаризације Рајнланда, па онда реаговати. Процњевивао је да су Румунија и

¹⁵⁴ Milan M Stojadinović, *Ni rat ni pakt : Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002, str. 360-361.

¹⁵⁵ *Isto*, str. 368-369.

Чехословачка, у мањој мери подржавале Француску у евентуалном сукобу са Хитлером.¹⁵⁶

Проблем са којим се суочавала румунска дипломатија, био је потписивање пакта са СССР-ом, како би се осигурала од евентуалне претње. Главни иницијатор је био Титулеску, који је преговарао са совјетским комесаром Максимом Литвиновим, око права совјетских трупа да прођу кроз румунску територију. Титулескуов положај поткопан у јуну 1936. године, када се сазнало да Стојадиновић неће доћи на састанак Мале Антанте у Букурешту. Титулеску је одмах сео у авион и допутовао у Београд, да затражи од кнеза Павла да утиче на Стојадиновића да промени одлуку, али ни то није успело. Овај потез је означавао јасно неслагање са профранцуском политиком Титулескуа. Чак штавише, кнез Павле је јавио немачком посланику у Београду, Виктору фон Херену, да су он и Стојадиновић утицали на румунског краља Карола, да би осујетили Титулескуа у настојањима да потпише пакт са СССР-ом.¹⁵⁷

Хитлеров циљ да разбије Малу Антанту, све више се приближавао остварењу. После пада Титулескуа, Стојадиновић и Антонеску су били против проширења обавеза Мале Антанте, а такође и против "пакта у четворо", који је предлагала Француска. Овај догађај значио је и својеврсни почетак дезинтеграције тог савеза. Овај догађај је помогао да Стојадиновић остане упамћен као "гробар Мале Антанте". Крај одлучног француског утицаја у балканском региону, уследио је убрзо. Италијанско-француски сукоб растао је највише захваљујући Мусолинијевој интервенцији у Абисинији. Када је она завршена у мају 1936. Мусолини је прогласио царство, што је повукло обуставу санкција Друштва народа, која је утицала да оно изгуби много од свог угледа. Немачка је наравно, здушно подржала Италију и са њом потписала протокол, којим се усклађује њихово деловање по питању Друштва народа, большевизма, Аустрије итд. У ствари споразум је био усмерен против Француске и Британије.

Стојадиновић је сада могао да потпише пакт приступања осовини Рим-Берлин, пошто је био позван од италијанског министра спољних послова и личног пријатеља, грофа Галеаца Ћана. Право лице Стојадиновићеве политике видело се током преговора са Ћаном. Он је преговарачима Суботићу и Пиљи, доставио документ којим је

¹⁵⁶ Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države*, str. 87-88.

¹⁵⁷ Avramovski Živko, "Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za Rumunsku spoljnopolitičku orijentaciju", *Istorija 20. veka: zbornik radova* 7, Beograd 1965, str. 51-54.

гарантовано смиривање усташке активности у Италији, што је Југославију посебно занимало. Уговори, под називом Политички споразум и Допунски привредни споразум су потписани 25. марта 1937. године. Гарантоване су границе и неутралност у случају напада треће силе. По питању Албаније измењена су писма између Стојадиновића и грофа Ћана.¹⁵⁸

Чехословачка је и даље захтевала да чланице Мале Антанте, потпишу споразум са Француском. Стојадиновић им у томе није помагао, а није се нарочито залагала ни румунска страна. На састанку у Београду, сложили су се да треба сачекати резултат преговора Немачке и Чехословачке, па тек онда се посветити том питању. Покушај да се заокрет југословенске спољне политике измени, била је посета Бенеша Београду, у априлу 1937. године. Бенеш је великодушно прихваћен у Београду, а лидери Удружене опозиције, су растурали летке који су осуђивали Стојадиновићеву спољну политику.¹⁵⁹

Стојадиновићев пут у Париз, у октобру 1937. године, био је са циљем да се продужи пакт о пријатељству. Стојадиновић је планирао да потпише и нов споразум о трговинској размени и споразум о плаћању. О потписницима првог пакта, Стојадиновић је мислио као о сањарима заслепљеним Друштвом народа и Локарно пактом. Можда је то његово виђење најбоље осликавало промену спољнополитичке климе у Европи. Требало је продужити уговор на још пет година, а у том тренутку Стојадиновићу није било јасно зашто пет а не десет колико је трајао први пут. Потпредседник владе Леон Блум, био је окренут ка опасности од Италије и могућности аншлуса. Стојадиновић је сматрао да и Југославија има право да потпише пакт са Италијом, ако су Британија и Француска већ устукнуле пред Немачком 1936. године. Приметио је да је Француска у тешкој ситуацији одлучила да се повуче иза Мажино линије, али да Југославију није имао нико да брани од Италије и Немачке. За штампу је изјавио да је задовољан сарадњом са министром иностраних дела Делбосом.¹⁶⁰

Стојадиновићева влада је после тесно добијених избора у децембру 1938. године, оборена од стране кнеза Павла, иако је изгледало да се њихови погледи слажу у спољнополитичким питањима. После њега, на власт је дошла влада без народне подршке, у којој је место министра спољних послова заузимао Александар

¹⁵⁸ Bogdan Krizman, *Vanjska politika Jugoslavenske države*, str. 90-98.

¹⁵⁹ Todor Stojkov, "Čehoslovačko- francuska aktivnost protiv M. Stojadinovića (1936-1938)", *Časopis za suvremenu povijest*, 11, Zagreb 1979, str. 57.

¹⁶⁰ Milan M Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 468-469.

Цинцармарковић. Догађаји у 1938. години, аншлус Аустрије, до кога је дошло у марту, затим Минхенски споразум у септембру, доказали су да је Стојадиновићева политка била, бар у некој мери исправна. Следеће године је избио рат, Хитлеровим нападом на Пољску, 1. септембра. Југославија је наставила да се држи неутралне политике, а тек пошто је Француска пала под немачку окупацију, 25. јуна 1940. године, Југославија је морала да приступи Тројном пакту, како се називао савез Немачке, Италије и Јапана. Пораз велике савезнице, упркос свом размомоилажењу последњих година постојања обе државе значио је велики ударац за Југославију и најзад и губитак њене независности.

Закључак

Свеопшта процена успеха југословенско-француских односа између два светска рата размотрена је у светлу обе стране. Из угла Француске, циљ у односима са југословенском државом био је обезбеђивање стабилног залеђа односима са Немачком. Са тим циљем је подржан и покрет оснивања Мале Антанте. Француској је било потребно осигурање од могућег немачког припајања Аустрије, па је желела да стање на Балканском полуострву буде у потпуности складно, како би се цео регион укључио у одбрану од немачког утицаја. Видели смо да, у овом сегменту, до времена тридесетих година, француска политика није постигла успех. У другом реду, поредак који је Француска успостављала, у почетку морала је да се супротстави совјетској агитацији, која је деловала застрашујуће, све до заустављања Црвене армије у Пољској, 1920. године.

После тог пораза, постојала је опасност од сарадње Немачке и СССР-а, па се француска политика преоријентисала на подршку комунистичке државе, како би зауставила њихове преговоре. Ни овај пројекат француске политике није нарочито успео, поготову јер је он "коштао" Француску пријатељства са Румунијом, која је била под сталним совјетским притиском. Пакт са Румунијом коначно је потписан, али, заправо, није било лако убедити ту државу да ће безбедност наћи уговором о гаранцији граница, који долази из далеке Француске. Румунија је морала да се бори за своју територију, а за такву борбу кориснији су уговори са ближим земљама, Немачком, па и самим СССР-ом, ако би то помогло.

За Краљевину СХС или Југославију, која није признавала Совјетски Савез током највећег дела свог постојања, очигледан проблем је била Италија. Француској је Италија била преко потребна као сила, која може да гарантује безбедност њених граница према Немачкој и зато су односи са италијанским диктатором Мусолинијем били од велике важности. Југословенском амбасадору у Паризу било је суђено да слуша непрестана уверавања како Француска неће издати своје савезнике Југословене, али је боље прво потписати споразум са Италијом, коме би могла да се прикључи и сама Француска. Ова несигурна обећања су, поред искрених жеља Југославије да се споразуме с Француском, а да не улази у конфликте са Италијом, пружала слабу потпору земљи која је требало да буде главна савезница Југославије.

Југословенска јавност је међутим била махом наклоњена Француској, посебно у делу српског становништва, а изразито против уговора са Италијом, нарочито нетунских конвенција. Због немогућности ратификације тих конвенција, преговори са Италијом су осујећивани и самим тим је Југословенска влада била приморана да нађе начин да се споразуме са Француском, избегавајући уговор са Италијом, чиме ју је француски "Quai d'Orsay" условљавао. Ипак Мусолинију се чинило да може да условљава Југославију по многим питањима, с обзиром на то да су мале шансе да јој Француска реално помогне, а изгледало је и да чланице Мале Антанте имају превише својих проблема да би се бавили Југославијом, што је чинило да она изгледа изоловано. Овакво стање, повећавало је југословенске напоре за пакт са Француском, до чега је најзад дошло 1927. године. Пошто односи са Италијом нису били изглађени до тада, није било могуће ни коначно спречити Мусолинијево окруживање Југославије.

Југославија је после потписивања пакта, наставила свој профранцуски став, остављајући могућност споразума са Мусолинијем, али све мање верујући у његово остварење.

После убиства краља Александра у Марсеју, велики унутрашњи потреси у држави утицали су на то да она мења свој политички курс ка Берлину, а затим и ка Риму. Међутим и у оваквим околностима, став југословенске владе је био да је потребно одржати добре односе са Француском, иако је њен утицај све више јењавао, нарочито пред растућим немачким утицајем. Утицај који је она покушавала да створи, рушио се у време владе Милана Стојадиновића. Било је то време отвореног сукоба са Италијом, која је покушавала да наметне своју доминацију у Средоземљу и Африци, што је сада комплетно удаљило Француску.

На крају, могуће је увидети да је, у једном периоду, током двадесетих година, француски утицај заиста деловао на Италију да не предузима отворене акције против Југославије, мада је такође и учинило да се Мусолини успротиви, и онда тражи савезнике на свим странама, поготову на Балканском полуострву, не би ли га одатле истиснуо и онда слободније деловао у читавом Средоземљу. Међутим, оно што је француска политика на Балканском полуострву заиста покушала да оствари, била је безбедност, а њу, у том несигурном времену, нико није могао да гарантује.

Извори и литература

Извори

Архив

1. Архив Југославије
 - а. 388- Посланство Краљевине Југославије у Француској- Париз, Виши.

Објављени извори

1. Аврамовски Џивко (ur.), *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji: godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921-1938. Knj. 2, (1931-1938)*, Beograd, Zagreb 1998.
2. Јовановић Драгољуб, *Политичке успомене. 2*, Београд 1997.
3. Стојковић Момир (ur.), *Balkanski ugovorni odnosi: 1876-1996. : dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama. T. 2, (1919-1945)*, Beograd 1998.

Штампа и периодика

1. *Време*, Београд.
2. *Нова Европа*, Загреб.

Литература

Дипломатска историја Европе између два светска рата

1. Adamthwaite, P. Anthony, *Grandeur and Misery: France's bid for power in Europe 1914-1940*, London, New York 1995.
2. Elspeth, Y. O'Riordan, *Britain and the Ruhr Crisis*, London 2001.
3. Kaiser David E, *Economic Diplomacy and the Origin of the Second World War: Germany, Britain, France and Eastern Europe*, Princeton 1980.
4. Marks Sally, "The Myths of Reparations", *Central European History*, Vol. 11, No. 3 (Sep., 1978), Cambridge University Press.

5. McDougall Walter A, *France's Rhineland Policy. 1914-1924: The Last Bid for a Balance of Power in Europe*, Princeton 1978.
6. Митровић Андреј, *Време Нетрпељивих: политичка историја великих држава Европе: 1919-1939*, Београд 2012.
7. Sharp Alan, Stone Glyn, *Anglo-French Relations in the Twentieth Century: Rivalry and Cooperation*, Routledge 2000.
8. Shucker, A. Stephen, *The End of French Predominance in Europe: The Financial Crisis of 1924, and the Adoption of the Dawes plan*, Chapel Hill 1976.
9. Trachtenberg, Mark, "Versailles after Sixty Years", *Journal of Contemporary History*, Vol. 17, No. 3, 1982.

Спољна политика Краљевине СХС/Југославије

1. Avramovski Živko, "Italijanska ekonomska penetracija u Albaniju 1925. do 1939. godine, *Istorija 20. veka: zbornik radova 5*, Beograd 1963.
2. Avramovski Živko, "Pitanje Sovjetsko-rumunskog pakta, pad Tituleskua i posledice za Rumunsku spoljopolitičku orijentaciju", *Istorija 20. veka: zbornik radova 7*, Beograd 1965.
3. Cvetković Vladimir, "Kartel teških gvozdених конструкција u Kraljevini Jugoslaviji 1937-1940. godine", *Tokovi istorije: časopis Instituta za noviju istoriju Srbije*, 3/4 Beograd 2002.
4. Cvetković Vladimir, "La présence économique de la France en Yougoslavie 1918–1940, Intérêts, enjeux, portées", Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010.
5. Cvetković Vladimir, *Ekonomski odnosi Jugoslavije i Francuske 1918-1941*, Beograd 2006.
6. Денда Далибор, *Шлем и шајкача : војни фактор и југословенско-немачки односи: (1918-1941)*, Нови Сад, 2019.
7. Елан Клод, *Живот и смрт Александра краља Југославије*, Београд 1988.
8. Глигоријевић Бранислав, *Краљ Александар Карађорђевић. 3, У европској политици*, Београд 2010.
9. Нортнер Јакоб, *Југославија у кризи 1934-1941*, Ријека 1973.
10. Коцић Милена, "Југословенско-француски односи у савременој српској историографији", *Зборник радова са научног скупа Наука и савремени*

универзитет 2, Хуманизација универзитета (тематски зборник радова), Ниш 2013

11. Krizman Bogdan, "Vanjskopolitički položaj Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca godine 1919.", *Časopis za suvremenu povijest 1*, Zagreb 1970.
12. Krizman Bogdan, *Vanjska politika Jugoslavenske države : 1918-1941 : diplomatsko-historijski pregled*, Zagreb 1975.
13. Milak Enes, *Italija i Jugoslavija: 1931-1937*, Beograd 1987.
14. Митић Миодраг, *Поете у фраку*, Београд 2002.
15. Pavlović Vojislav, "L'attentat de Marseille, La fin symbolique d'une alliance atypique", *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010.
16. Vojislav Pavlović, "Le conflit franco-italien dans les Balkans 1915–1935, Le role de la Yougoslavie", Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010.
17. Petranović Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988, Knj. 1: Kraljevina Jugoslavija*, Beograd 1988.
18. Réveillard Cristophe, "Le rôle du projet Briand dans l'amitié franco-yougoslave", Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010.
19. Сладек Здењек, *Мала Антанта 1919-1938.: њене привредне, политичке и војне компоненте*, Београд 2019.
20. Sretenović Stanislav, *Francuska i Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca*, Beograd 2008.
21. Sretenović Stanislav, "Reparacije pobedenih, dugovi pobjednika: slučaj Francuske i Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije", *Filozofija i društvo: zbornik radova, 1*, Beograd 2009.
22. Stojadinović Milan M, *Ni rat ni pakt: Jugoslavija između dva rata*, Beograd 2002.
23. Stojković Momir, *Balkanski ugovorni odnosi dvostrani i višestrani međunarodni ugovori i drugi diplomatski akti o državnim granicama, političkoj i vojnoj saradnji, verskim i etničkim manjinama. T. 2, (1919-1945)*, Beograd 1998.
24. Stojkov Todor, "Čehoslovačko- francuska aktivnost protiv M. Stojadinovića (1936-1938)", *Časopis za suvremenu povijest, 11*, Zagreb 1979.
25. Stojkov Todor, *Vlada Milana Stojadinovića: (1935-1937)*, Beograd 1985.
26. Vanku Milan, *Mala Antanta 1920-1938*, Titovo Užice 1969.

27. Vinaver Vuk, "Da li je jugoslovensko-francuski pakt iz 1927. godine bio vojni savez?", *Војно-историјски гласник 1*, Београд 1971.
28. Vinaver Vuk, *Jugoslavija i Francuska između dva svetska rata, (da li je Jugoslavija bila francuski 'satelit')*, Београд 1985.
29. Винавер Вук, "О спољнополитичкој оријентацији Југославије 1920-1925.", *Зборник Матице српске за друштвене науке, свеска 44/66*, Нови Сад 1966.
30. Vinaver Vuk, *Svetska ekonomska kriza i nemački prodor u Podunavlje, 1929-1935*, Београд 1987.
31. Zametica Jovan, "Sir Austen Chamberlain and the Italo-Yugoslav Crisis over Albania, February-May 1927", Dušan T. Bataković (ed.), *La Serbie et la France, une alliance atypique: Relations politiques, économiques et culturelles 1870–1940*, Belgrade 2010.